

magyar

műhely 178

magyar műhely 178

Művészeti folyóirat

www.magyarmuhely.hu

TARTALOM

Stankovics Marianna: Szólamok	1	Wehner Tibor: A gondolattalanság petyhüdt borotvahabja. 100 éves a dadaizmus-kiállítás	56
Géczi János: Diptichon alfa	2	Szabó-Reznek Eszter: Egy kiállítás képei: múzeumi modellek Európában	60
Mester Györgyi: Börtönrapszódia	3	MMG	
Nagy Zopán: Fragmentumok, szövegroncok, no. II.	5	Gaál József: Aki kanonizálhatatlan. Bódis Barnabás kiállítása	62
Germán Ágnes képversei	10	Herceg Nándor: Megnyitóbeszéd ...és Víziók. Herceg Nándor kiállítása	64
■		Pika Nagy Árpád: Kiber Éden. Az Erdőszőlői Nemzetközi Művésztelep kiállítása	66
Róczy György: akció	15	■	
Szombati Bálint: Kassák aktivizmusa és a délvidéki modernisták	20	Híreink	69
Farkas Jenő: Tristan Tzara kapcsolatai magyar írókkal és művészekkel	29	Munkatársaink	70
Farkas Jenő: Magyar dadaizmus francia szemmel	43		
Szirmai Anna: Arrigo Lora-Totino, 1928-2016	48		
Szkárosi Endre: Arrigo Lora-Totino totális költészete	50		

Megjelenik a Nemzeti Kulturális Alap és a Nemzeti Együttműködési Alap támogatásával.

STANKOVICS MARIANNA

SzólamOK

feltéptem a cédruserdő egyetlen arcát
miközben könnyet koldult
három tehenészlány szeméből
anyám hozta egy általvetőben
jobb melle csupa szorongás

milyen helytelenül hívók a fonémák rejtjelei
milyen helytelen minden álszintagmához kapcsolt igazság
érvényességünk nincs leltárba véve
érvényességünk térdel egy elképzelt orkhésztra fogalmi síkján

mártírcotokat (soha ne) adjátok idegeneknek
tárlók lesznek R.I.P. elnök csarnokában

álmunkban mindannyian anyánkat ütjük
bokszbajnokok csecsemőruhában

GÉCZI JÁNOS

Diptichon alfa

a 80 éves Papp Tibornak

A konkrétok gyűjteménye,
mintha a talált verseké lenne,
elhagyatott! Hétfőnként levegőből és
ihletből formázott alakok látogatják,
s atalanta-lepkék, ha besurrantak
a takarítónő által nyitva felejtett ajtóresen.
Úgy osonok a fülíg piros vásznak között,
mint aki tömve van visszatartott lélegzettel,
talpam nem érinti a padlót,
szemem a falakat, nehogy megcsikorduljon kődarab,
szobor elhasadjon a pillantásomtól.
Medgyik síkos alumíniumlapja érdekel,
amelynek a felső peremét megrágtá
a város, vagy annak egyik lakótelepe.
Úgy lenne látni jó, hogy ne tükröződjön
benne mindenféle alak, ne játssza le
csörömpölvé a látogatók káoszát. Csábít a benne
elhasaló csönd. E múzeumban
sokféle némaság található. Apró hőstettek
a vonalak és síkidomok között, pöttyök,
stráfok, csíkok állítják mind, hogy jelentéktelenek.
Túl Christo Becsomagolt folyó-skiccén,
Venet óriásoknak való szívkoszorúér-spirálisán,
a belülről sugárzó műanyagtestek északi termében
ismeretlen alkotás, testéből annak is süt a fény.
Fehér grízes, feszes vászon, fekvő,
beleférne egy magas ember, néhány mozgékony folttal.
Carter Illúziója és Helmuth Bruch
4 kettős diagonális progressziója között
a kertből bevetült erős terű kép.
Csupa vadszőlő-lombárny olykor.
Olykor ablak, saját kereszttel.
Olykor egy betűvel roncsolt sor, elől-hátul kissé eltakarva,
olvashatóan, megírva kurzív árnyékból: *Diptichon Alfa*.

MESTER GYÖRGYI

Börtönrapszódia

Akkor már nagyon régen nem látott testközelből nőt.

Csak férfiak vették körül, a másik nem képviselői másutt voltak elzárva. Nagy néha, amikor épp az udvaron időztek, messziről ki tudta venni az átellenben sétálgató nők körvonalait, de az nem nyújtott igazi élményt. Nem érezte úgy, hogy valódi asszonyokat lát.

A maguk között kakasketrecnek csúfolt, poros udvaron a férfiak kisebb-nagyobb csoportokba tömörülve szokásos tevékenységeikkel foglalatoskodtak. Edzettek, vagy csak ácsorogtak, lődörögtek, míg-nem útjuk célját keményen behatárolta a szögesdróttal magasított kerítés.

Az odaát lévőket aznap megint ővelük egy időben vitték ki levegőzni. Talán valaki elvétett valamit, mert általában direkt nem szokták a nőket és a férfiakat egyazon időben az udvarra engedni. Most még-is ez történt.

Amikor a nők távoli csoportjai libasorba fejlődve már éppen visszaindultak a börtönépületbe, akkor vette észre az asszonyt. Az oldalvást, a kerítés mentén egymagában álló nő magasságával, sudár természetével jócskán kirítt a többiek közül, s ahogy a szemét meregette, azt is meglátta, a télies idő miatt viselt sötét sapka alól szőke fürtök göndörödnek elő. Valószínűleg kontya van. Mindig szerette a hosszú hajú nőket. De az még régen volt, akkor, amikor nem vette körül örökös drótfal. Amikor még bárkit kiszemelhetett, odacsapódhatott hozzá, és annak udvarolt, akinek csak akart. Ha most szabad, odakint bizonyosan nem állja meg, hogy ne bókoljon az asszonynak. Ismeretlenül is megkörnyékezte volna.

De idebenn minden más. Már nagyon régóta más. Két éve az első eset, hogy neki tetsző nő kerül a látókörébe. Megbizsergett tőle, a talpától a feje búbjáig. Elképzelte, mit tenne, ha hozzáérhetne. Talán meg-simítaná a kezét vagy az arcát. Váratlanul és túl mélyen érintette az élmény, ezért tovább még gondolatban sem merészkedett.

Amikor a nők kisebb-nagyobb csoportjait elnyelte a komor épület homályba vesző kapualja, eltűnt a fekete sapkás, szőke nő is. Ennek ellenére még a hült helye is fogva tartotta a tekintetét.

Azon az éjszakán teljes étellessel viselt erotikus álma volt. Évek óta először. Szinte megújult tőle, frissen, felajzottan ébredt. Pedig nem is a szőke nővel álmodott. Az álmában látott női test csupán fehér bársonnyal borított, ruganyos, kemény hús volt, melyben úgy merült el, mint légy a tejben. Élvezettel... de semmi több. Ettől ébredt jóllakottan, kielégülten. Az éjjel átélt élmény azontúl hatással volt a mindennapjaira is. Magában gyakran fohászzkodott, legyen szerencséje, csak picurka szerencséje, hogy legalább egy pillantás

erejéig, ismét láthassa az asszonyt. A látványt akarta magába szívni, elraktározni, hogy megéljen belőle a következő találkozásig. De vajon találkozásnak nevezhető az olyan együttlét, amelynek egyoldalúan csupán ő a részese?!

Az a nő valójában még a létezéséről sem tud! Nem is sejti, hogy valaki felfigyelt rá, és az udvari séták alkalmával, ha teheti, lopva, folyamatosan szemmel tartja. Amíg kinn levegőznek, csak a sziluettjét látja, de odabenn, a zárka magányában lehetősége van rá, hogy elképzelje teljes testi valójában. Levetkőzteti, de jó értelemben. Csak a szürke kabáttól meg a fekete sapkától szabadítja meg, egyébként színes, testhez álló, csinos ruhába öltözteti, és lehunyt szemmel élvezzi a látványt. Hogy milyen szép is az a nő! És illatos! Szinte orrában érzi a test bódítóan édes illatát, és méghozzá olyan intenzíven, mintha mellette állna. Csak a kezét kellene kinyújtania, és megérinthetné. Elönti a forróság. Soha ennyire nem akart férfias külsejűnek mutatkozni, jóképűnek, izmosnak, megkívánhatónak. Ettől a naptól fogva minden reggel fekvőtámaszok tucatjait csinálta, a végén kinyomta már a százhuszat is. Jó erőnléten akart maradni, úgy szabadulni, hogy ha összeakad a nővel, esélye lehessen nála.

A nők odaát, tudta, csak szabálysértésért vannak fogva tartva, vágyakozása tárgya bizonyára hamarosan szabadul. Talán már el is engedték, ugyanis napok óta nem látta. Rohamosan közeledett az ő szabadulása napja is. Készült rá nagyon, számolta a napokat, majd a végén már az órákat. Végre kitelt az ideje. Megbizonyosodhatott felőle, hogy a sok edzésnek hála valóban sikerült megőriznie az erőnlétét. Régi ruhája pontosan illett rá, passzosan feszült, frissnek, magabiztosnak érezte magát. Mintha nem is elzárva lett volna évekig, csupán szigorú, zárt edzőtáborban töltötte volna a kényszerű időt.

Épp az utolsó papírokat írta alá, hogy megőrzésre átvett holmiját rendben visszakarta, amikor nyílt az ajtó, és belépett a szőke nő.

Mintha ő láthatatlan lenne, egyenesen a szolgálatos fegyőrhöz fordult és megkérdezte: - Benn van? - Nem, asszonyom, átment a másik körletbe, de egy félóra múlva újra itt lesz. Megvárja? - Nem, köszönöm, csak beugrottam. Mondja meg neki, hogy kerestem. - Azzal már fordult is ki az ajtón. Egy szempillantás alatt eltűnt, mintha soha ott se lett volna.

Ki volt ez a nő? - kérdezte ő akkor. - Semmi köze hozzá - válaszolt az ügyeletes -, de egyébként nem titok, a börtönigazgató úr neje.

Az elmúlt fél évben sokat időzött idebenn, a fogva tartott asszonyok viselkedéséről írja a disszertációját...

NAGY ZOPÁN

Fragmentumok, szövegroncok, no. II.

...
a tükörben pedig volt, ami volt

...

ám a szemhártya alatti, szemfolt
mögötti tájban, a sivatagos,
holtvárosi szikes:
szürke-lepedékes,
barnás hínár-hártyával belepert
tenger-részletre emlékez(tet)ett...

elvétve, ősi szélkerekek ma-
rad-vá-nya-i meredeztek eme
tájak előtti tájból: félig be-
temetett óriás fa-mutánsok,

heherészve és fityiszt mutatva
az ég (vagy „Manitu” szellemarca)
felé...

*

eközben, egy kiállításmegnyitón
autista kislány az üvegpadról
fluoreszkáló labdával vonaglóan
nyöszörög-röhögcsél a felolvasón:

... *elitta(m) a kör(m)öm fényét*
elitta(m) a hajhagymákat

- nedvem szívta(m) szembogárból -

*elitta(m) a szem fehérjét
elitta(m) a mágiákat...*

*

kisvártatva:

egy idősödő művésznő
mint bábos és műlovarnó:
*elmondott egy aforizmát
s megcsókolta farom izmát*

*

amott:

frekventáltan zaklatott
szimultán-zord szólamok:

fröccsentett gerbera
preparált cimbalom
tejfölös gordonka
csúsztatott rágalom

majd:

herpesz gólem mesüge
árpász nyálhal ízibe
akileül: felüle
óriás-nász ki(s)csibe

ó:

szerep csecse szerencse csan
nan-han hangzat alakzat-tan
manír fakír fakír manír

szemre szeszes szerecsen ír

*

hajnal-borda
(bordal helyett)
albínóban

árok-ágyék fetregése
(aznaposok kihűlt kelyhe)
domb-negatív szélhűdése

vétek vétek
a Védákat megettétek
vedte-szedte árok-verte
mocsarában genny-he-reg-ve

tettleg tett reng
tetra-ferment mer merenghet
merenghet *merr*:
alfa-elfe elm-folyása hermet-permet

hajnal-borda
ráng a hóban

*

egy világvégi lefolyócsatornából
most ingyenc *freak*-jelenetek bukkannak föl

mocsárlény és zöld-hályog
foszladozó *folklór*-lápos
ölelésén át látjuk:

homokos hordalék
kőzettörmelékekkel
iszapos táj-szelet
a lucskos folyó nyaka a
hegyekből kitekeredik

➤

hogy a völgy ölébe ontsa
ásványokkal teli
vérét

poétikus
felhők alatt
alluviális
tájkép dagad...

*

itt pedig:

spirálba tekert
áttetsző ólom a felhő
felhő al-hőiben
duzzadó felhő

pulzáló-porladó
habszivacs-tekercs
mákonyos ólom
álmodó foncsor

las-sít-va for-gá-cso-ló-dó
alakzat-trancsír

tömörből - a foszlányba
foszlányból - a rétegbe
spirális elme-tánc
majd vad vihar-köpet...

nar-co-phon-y-a

*

intermezzo

vers a felhőről:

ó, képlékeny-tömör, áttűnő szivacs!
türkiz habzás, lyukacsos kéksajt-álom,
gomolygó foszlás, hártvás én-halálom;
étheri émelygés, rezgő lég-ragacs...

felhő a versről:

ó, érzékeny sömör, vágykeltő ripacs!
züllés, romlás, hátsó rímedet hágod;
szorongó képmás, múltad „in-halálod”,
kényszeres kétkedés, hörgő maszk-ragacs...

*

örüljenek egek
ürüljenek (az) emberek...
harsogjon a tenger
s minden benne-való!

jaj az alvilág meztelen
s az élő-holt mind megremeg...

a reménytelenség összezúz
a bosszúság elhomályosul...
a bizonyosság az élő hús
lenne ám beteg árnyék vonul

a mozdulatokban
és az avas fény
megromlik obszcén
fél-gondolatokban...

ürüljenek (az) egek
őrüljenek emberek...

GERMÁN ÁGNES képversei

Alfa - A kezdet

K _{$\frac{\text{ÁO}}{\text{OZMO}}$} **SZ** = **T**
É **I**
REND
Ő

Egy céda tükre

etye **P** etye etye **Q** etye

leszel leszel

Magam magam **M**

erényére erényére

köpö **k** köpök **k**

mellem mellem

esése esése

e **RR** e e **RR** e

arra arra

konok konok

k**Ö**rök k**Ö**r**Ö**k

nászán nászán

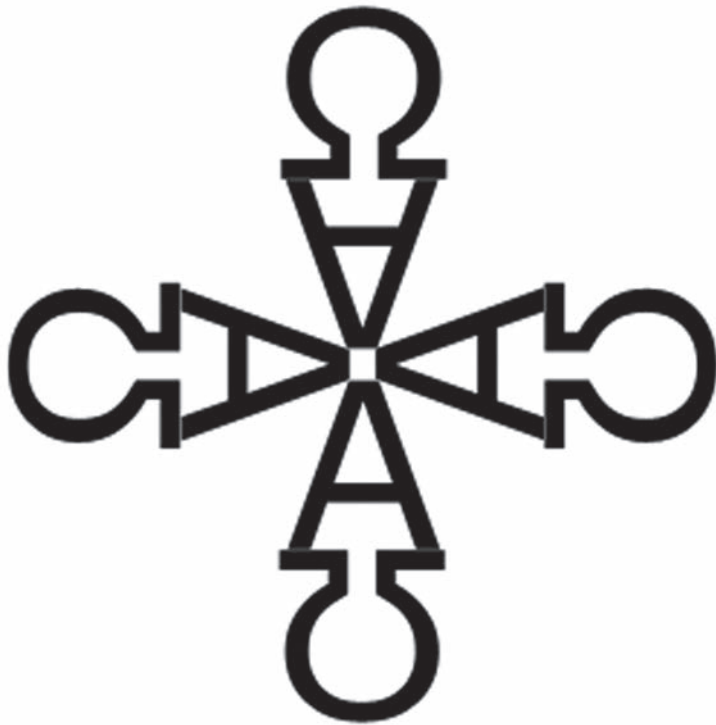
KELLEK KELLEK

Döföd döfö **D**

lángnál lángnál

láncnál láncnál

Kapsolat

Képmás

Megtapasztalás

RÓCZEI GYÖRGY

akció

dokumentáció - fikció - reakció - dekonstrukció

A kép Szombathy Bálint *Lenin Budapesten* (1972) akciójának dokumentuma. A dokumentáció szerint le s föl flangált egy május 1-jei felvonulás után talált Lenin-transzparenszel a városban, s akciója a transzparens érvényességét kérdőjelezte meg e szocializmusát lelkesen építő honban. A művészet eszközével közelített a forradalmiság, a kommunizmus kiüresedett ideológiájához, a semmitmondóvá vált szimbólumhoz, a transzparenst fennen cipelő magányosságához, kit nem követ senki... Folytathatnánk elemzésünket mindaddig, míg eme nemes tett művészettörténeti helyét kijelölnénk, nosztalgiázhatnánk, felidézve ez elmúlt idő szépségét s nyavalyáit. A fiatalabbak próbára tehetnék szerzett ismereteiket a korról, művészetről, meggyásról, vagy nagy idők nagy tanúinak, élő legendáinak történeteit meghallgatva kísérletet tehetnének az akció rekonstruálására. Az akció csak rendkívül korlátozottan rekonstruálható és reprodukálható - csak képzeljük el 1972 karácsonyát, amikor valaki Lenin-transzparenszel ácsorog a Corvin áruház előtti tömegben... Az már egy másik akció (... amire még sor is kerülhet...). Vagy amikor Szombathy Bálint a rendszerváltás után Pozsonyban sétált a táblájával. A két akció egészen más! Mindkettő dokumentum.

E dokumentumok hitelességéhez nem fér kétség. Hitelesítette azt a fénykép, a művész maga s az akcióról írottak. S ha úgy volt, úgy is van!

És ha ennyi az egész, be is kerül változatlanságában a múzeumba. Az elmúlt korok értékes vagy érték-telen kacatjai közé. És ott is marad mindaddig, míg ki nem hozza onnan egy másik jelen idejű akció - Duchamp bajuszt pingál a *Mona Lisára*! A bajuszos kép is dokumentáció. Mindkettő hiteles és eredeti.

AZ AKCIÓN MINDIG JELEN IDEJŰ. Az ember pedig természetében arra törekszik, hogy akcióit marandandóvá tegye. Gondolatait leírja, ötleteit megvalósítja és mintha keze, lába, teste, lelke csak azért lenne, hogy jelen létét (s jelenlétét) demonstrálja. Akciói jelenében a jövőjére hatnak, és ez a felismerése anélkül, hogy tudatosult volna, vezette arra az embert, hogy bölényt fessen a barlang falára, énekeljen jókedvben, munkában, gyászban. Meg eszközt, ruhát, gyereket csináljon, kőbaltával űzze a szarvast, Holdra szálljon - s mindezt dokumentálja. **A CSINÁLÓ EMBER AKCIONISTA.**

Jelenlétében praktikus létét definiálja újra meg újra, megismer-fölfedez-alkalmaz. Amennyiben érvényesek világára tettei, úgy s addig ismétli ezeket - azaz az eredeti akció reprodukálja jól-rosszul -, míg ez hasznára van. A reprodukciók végtelen variációi bővítik lehetőségeit, de idővel elszakadnak az eredetitől, s élnek a reprodukciók önálló életét. Funkcionálnak eredetiség, egyediség nélkül, és vagy működnek a jelenben

mint szokás, hagyomány, lehetőség, tudomány, vagy nem. Érvényessége nem más, mint értelmezés kérdése, és mivel az eredeti akció már múlttá válva megtapasztalhatatlan, csak a reprodukciót vizsgálhatjuk. A reprodukciót tehát az eredeti akció dokumentációjának tekinthetjük, s be kell látnunk, hogy az eredeti akcióval egyenértékű annak reprodukciója. (Hogy aztán ennek a dokumentációja hogyan sikeredik, az már a reprodukálótól - nevezhetjük dokumentátornak is - annak szándékától, tehetségétől függ.) E jól sikerült dokumentumokkal aztán tele lesz a tudománytörténet, művészettörténet, társadalomtörténet, tárgyaival a múzeumok s azok raktárai. A rosszul sikeredett akciók s azok reprodukciói érvényességüket veszítve elvesznek a múlt idő homályában. Csak a jelen akciói eredetiek! (Ebből a szempontból nevezhetette Beuys műalkotásnak a társadalmat, s tarthatjuk Marx Károlyt akár művészettörténésznek is...)

Az eredeti és reprodukcióinak viszonyát csak annak dokumentálása szempontjából vizsgálhatjuk. Az akciókat, produkciókat létrehívó gondolat nem biztos, hogy csupán praktikus, de nem vonhatjuk kétségbe az ember azon szándékát, hogy legjobb tudása szerint való. Éppen ez az állandóan változó, bővülő tudás az, ami időről időre megkérdőjelezhető, akcióra és reakcióra készítő, eredetiségre és újra kényszerítő vagy az állandó reprodukcióba ragasztó. Tudásunk viszont teljességgel bizonytalan, és nagyrészt idegenektől származik. Mivel érzékszerveinkkel szerezhető információink érvényessége korlátozott, hinnünk kell eszközeink megbízhatóságában (nem látható színek, nem hallható hangok). Nem utazhat mindenki a római

Colosseumhoz megnézni, hogy tényleg ott van-e, vagy „eredeti”-ben látni a *Mona Lisát* (ami megnézhetetlen...). Könyvekből, előadásokból, internetről s baráti beszélgetésekből szerzett „tudásunk” hit kérdése! Nincs különbség nagy tudású professzor s bukott diák között... Professzorunk hiszi, hogy bölcs könyvében leírtak igazak, s valóban úgy is vannak. Mások meg tudásukat e neves professzor korszakos művéből szereztek, s elhitték néki az írottakat. Más könyvekben viszont más áll, s azt az olvasottak alapján tévesnek vélhetjük. Ezekkel a dokumentációkkal vannak tele valós és virtuális könyvtárak, s meríthet belőlük tudást, hitet ki-ki kedvére. Hiszünk mások hitében s tudásában – ami nem mások hitének, tudásának megkérdőjelezését jelenti, hanem a sajátunkét. Ha dokumentálásként fogjuk fel akcióinkat, reprodukálásról vagy reakcióról beszélhetünk. Reprodukálni két dolgot lehet: az akciót (produkción), annak reprodukcióit, vagy az akcióban mások által fellelt vagy hitünk helyett sajátunként felismert szabályrendszert. Így aztán vagy töredékes lesz a dokumentáció vagy az akció szubjektív értelmezése, másolat vagy hamisítvány, esetleg újra felfedezhetjük a spanyolviaszt...

Ha a dokumentátor reakciójáról van szó, az szubjektív és eredeti. Ebben az esetben a dokumentálás mint reakció mindig jelen idejű, és gyakorlatot igényel. Jelenlétet bizonyít önmagának. Ezt jobb időkben mesterségnek nevezték, szándék és képesség tudatos összhangjának. Az elfogadott értelmezés szerint művésztől is nevezhetnénk e dokumentumokat, és elmerülhetnénk az esztétika hittanában, de nem jutnánk közelebb az akcióhoz, amely ezeket létrehozta. Így létrejöhetnek – s létre is jöttek – különböző magyarázatok, kanonizálták a megtörtént létet, s belemerevítették az eseményt az elmúltba. A dokumentumoknak a különböző esztétikák, etikák és szubjektumok felől való megközelítése zsákutcának bizonyult, és mindenkor megkérdőjelezte az előzők leírásának érvényességét, ami vonatkozik a visszaemlékezésekre is. A jelen produkciói utólagossá válva csak kísérletek a reprodukcióra. Ez a posztmodern tragikus komédiája: a tudatosult utólagosság.

Mi más maradhat tehát a jelenre? A fikció. Valaminek a megértése, feldolgozása, elfogadása vagy elvetése szándék kérdése. Igazolása önigazolás, és érvényessége sem terjed túl önmagán. Jelen idejű. Hitelesítése pedig a gyakorlat lehet – az akció –, amelyik már nem a dokumentum rekonstrukciója, nem reprodukciója, nem egy akció kiváltotta reakció, hanem az elképzelés dokumentációja. Ebben az értelemben kapcsolódik össze két jelen idejű akció a fikcióban, mely tértől és időtől is független lehet. Nem határolja be valóság,

Lenin Budapesten, 1972. Fotó: Kerekes László

a fantázia végtelenéből tör elő, korlátja csak hihetősége, érvényessége pedig elképzelhetősége vagy elképzelhetlensége.

Korábbi korok akcióikat verbálisan is dokumentálták és hagyták örökül, később írásban és képpen. Amennyiben megfelelően erős hittel viszonyul az ember e becses ereklyékhez, így szerzett tudása sziklaszilárdnak tűnhet. Viszont, ha a hagyományos értelemben kritikával élünk, dokumentumaink egy részéről kiderül, hogy tévedést rögzít, szándékosan elferdít, esetleg hazug vagy nemes egyszerűséggel hamisítvány. Ez persze nem igaz! A hamis dokumentum is a valóságot rögzíti, a hamisítás valóságát – és gyakran többet árul el valóságáról, mint az eredeti. A dokumentátor nem téved, nem hazudik, nem hamisít. Teszi a dolgát. Tévedését majd más dokumentumok kijavítják, hazugságát és hamisítványát leleplezik...

A dokumentum tény, valóságában létező, de nem hirdetheti magát valóságnak, csak annak rögzítésének. (Hogy pár millió fényévre milyen csillag vagyon, nehezen ellenőrizhető, hogy mi van ott, s van-e egyáltalán valami a mi jelenünkben, de a róla készült dokumentum valóságában mégsem kételkedhetünk.)

A képi dokumentumok verbális dokumentációi – különös tekintettel a művészetre – hatalmas zűrzavarba keveredtek a 20. században. A „minden művészet, mindenki művész” igazsága (és érvényessége!) nevében klikké magasztosult az érthetlenségébe, öncélúságba merevedett „magaskultúra”, a tömegeknek meg maradt a „lenézett”, sivárságba töppedt tömegkultúra. Mindkettő üzletté torzult.

Szombathy akciójában szereplő transzparenst (Lenin) képi dokumentumként értelmezve szembe kell néznünk a hagyományos értelmezések kiüresedésével. Baudrillard ennek négy stádiumát írja le. Az első akcióban Lenin képe a valóságot (a forradalom, egyenlőség, társadalmi igazságosság stb.) tükrözte, a transzparens igazsága és érvényessége a dokumentumban hiteles. A második stádiumban a transzparens torzítja és elleplezi a valóságot, a „szentség” szintjére emeli a képet és a hozzá kapcsolt tartalmat valóságosnak hirdeti. A harmadik stáció már nyilvánvaló hazugság, a transzparens hirdette tartalom nem a valóság, hanem a hazugság dokumentuma. A negyedik stációban a kép „nincs viszonyban semmiféle realitással: önmaga tiszta szimulákruma”.

Ugyanez vonatkozik az Szombathy akciójának képi dokumentációjára is! Budapesten, 1972-ben az akció eredeti volt, dokumentációja hiteles és érvényes. A második stációban a dokumentációt „politikai művészetté” címkézve dicsérték vagy elhallgatták – de mindenképpen torzították – az akciót, háttérbe szorítva annak jelen-valóságát. Harmadik stádiumában már kiállítási tárggyá válva a képi dokumentáció már nem az akció valóságáról, hanem a dokumentációban kanonizáltról szól...

*

Amikor egy akciót ki kell rángatnunk a ráarakódott „írott malaszt” alól, leghelyesebb, ha nem szaporítjuk újabb magyarázatokkal, értelmezésekkel a képi dokumentumot. A dekonstrukció módszere látszik célravezetőnek. Az akciót nem bölcs szavak idézik a jelen valóságába, hanem a belőle táplálkozó fikció dokumentumai.

(Inconnu Archiv, Budapest, Rőczei György 2015–2016)

SZOMBATI BÁLINT

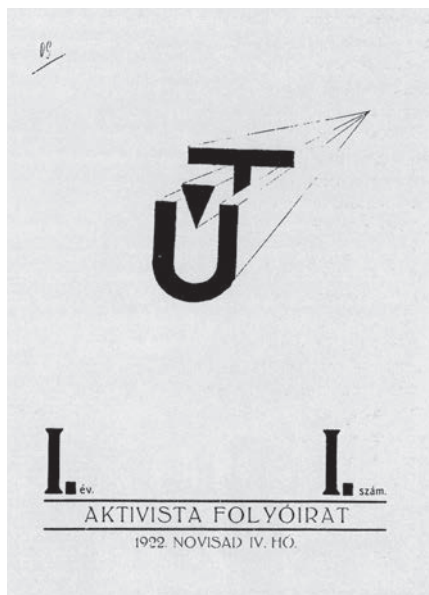
Kassák aktivizmusa és a délvidéki modernisták

Pályám kezdetén és első jelentősebb kiállításaim idején, 1970–1971 táján Kassák Lajos neve még nem sokat mondott a szerbiai, illetve a jugoszláviai szakmai tekintélyek számára. Ugyanakkor a belgrádi művésztörténészek értetlenül álltak ama tény előtt, hogy 1969-ben Szabadkán egy modernista indíttatású képzőművészeti közösség alakult Bosch+Bosch Csoport néven. Nem tudták mivel magyarázni, hogy a vidékies milióban, a határváros majdhogynem üres szellemi terében, az akadémia falaitól távol, helyi elődök és eszmények híján hogyan jöhetett létre egy olyan kollektíva, amely megtagadta az érvényben levő normákat, és a progresszív művészet nemzetközi standardjait tartva mérvadónak megpróbált bekapcsolódni a tágabb kozmopolita mozgásokba. A fővárosi kollégák sokáig nem értették, honnan a gyökerek, az előképek, mígnem egyszer közöltem Ješa Denegri művésztörténésszel, hogy rám döntő hatással Kassák volt, és gimnáziumi éveimben – lényegében a halálát közvetlenül megelőző és követő időszakban – az ő műveit sokkal nagyobb

érdeklődéssel olvastam, mint a kötelező lektúrt. Nemcsak irodalmi-költészeti alkotásai érdekelték, természetesen, hanem a képzőművészetiek is; azok talán még jobban. Az első forrás az Új Symposion folyóirat volt, melynek lapjain érettségi vizsgám után alig egy esztendő elteltével már megjelent hosszabb tanulmányom a MA folyóirat frissen megjelent hasonmás kiadásáról.

Kassák művészetének szellemiségét a Bosch+Bosch Csoportba is igyekeztem bevinni, nem minden eredmény nélkül. Aktivista programja mögött radikális magatartást véltem látni, nem pedig pusztá beszédstílust, és ennek húszéves kezdőként hatalmas súlya volt számomra, amikor még éppen csak belekóstoltam a kassáki opusba, meglátva benne a döntő felismerés lehetőségét. Ami akkoriban hozzáférhető volt róla vagy vele kapcsolatban, azok elsősorban képversei és képarchitektúrái voltak, valamint Bori Imre *A szecessziótól a dadáig* (Forum, Újvidék, 1969), *A szürrealizmus ideje* (Forum, Újvidék, 1970) és *Az avantgarde apostolai* (Forum, Újvidék, 1971) című kötetei. Róluk jegyezte meg Pomogáts Béla: „Ezek a művek úttörő jelen-

Az Út 1922-ben megjelent 1. száma

PROGRAMM:

Nem pánoljuk megmerevedett paragrafusokba az utunkat! Nem ragadunk meg a tegnap marasztó mézeskalácsainál és nem nyikorgunk tavaszi hangulatoknál. Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunkat adjuk: az embert! Nem értünk egyet a dogmákat *habzsolókkal*, az embert vallások és pártokba abrinesollókkal. Sem a tegnaposokkal, sem a mai üzletből forradalmat vonítókkal. Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk. Új hitet adunk, új világszemléletet, de nem szabályokat! Nem állítgatunk színes sorompókat a mi utunk mellé: minden igazán *emberre* nőtt művésznek nyitott a kapu a mi utunkon. Nem csőrömpölünk sippal-dobbal új irányt, mert a mi hitünk szerint a művészetnek mindig csak egy iránya volt, az élet-alakította irány. Nem politizálunk! A politika mindig csak egyesek *létrája* volt a tömegek fölé és sohasem *főlnövés* a tömegekből! Az életben nincsenek fix stagnálások. Szüntelen változás, fejlődés va! Nem állunk meg! KERESÜNK!! ÉLÜNK!! a l' art pour l' artos művészetektől és az epigonoktól az élethez tartozó mert abból nőtt véresen komoly, de ÉLŐ és épen ezért ÖRÖMDUS művészetek felé akarjuk vezetni az embereket. Nem bárokban és chambre-séparéckban vakarózdó, bohémeskedő lantpengetők vagy csetforgatók a mi harcós társaink, de igenis, az élet komoly utain megizmosodott, a teljesebb emberért küzdő, a világot magukban felérző emberek! Nem ficsuraskadó, frakkos szalonforradalmárok, de *emberék*, akik hidat vernek az egymást kiáltó partok között! Mi megnyitjuk az ölelésünket minden embertest-vérünknek, aki szeretni, hinni és élni akar! Szerető szóval jövünk hozzájuk, mert a szerető szó a szívekbe csöpög, a dőlyfős maga-bizás csak korlátokat von. Megkeressük az összekötést szerb és horvát művésztestvéreinkkel is. Poliglott területen élünk: itt kétszeresen szükség van a mi nemzetfőlttségünk megdemonstrálására. Nem magyar kulturát adunk, de kulturát magyar nyelven! S művészet és kultura ma már nemzetfőltiek és az egyetemes irány felé haladnak.

Programmot adni kényes és nehéz dolog. Sipot dobni könnyebb. Mi megadtuk a programmunkat becsületes, egyszerű szavakkal, és becsületes eszelekvésekkel godoskodni is fogunk róla, hogy ez a program ne csak üres beharangozás legyen.

AZ „ÚT“ EMBEREINEK.

BARÁTAIM,

Ezideig ritkán, vagy éppen egyszer sem használtam ezt a megszólítást. Nem volt meg bennem a köszöntésnek ez a közvetlen öröme, mert az élet összekevert utain nem láttam közeledni felém azt az embert, aki külön rábeszélés, fizikai, vagy szellemi terror nélkül egy cél felé menetelt volna velem. Akik ma szorosán mellettem vannak, azok pedig nem számítanak, mert ők annyira egyek velem, mint amennyire én egy vagyok a „MA” mozgalmával, ami forró és még bevakolatlan, lényegében legszebb formába objektíválása néhány jelenlévő ember erejének és élethitének. Mondom, ők csak úgy, mint magam előtt én magam, nem számítanak s akikre eddig, mint bennünket is kiegészítő és igazoló új forrásokra várhoztunk, akik előtt cégtáblákká és céltáblákká kinlódottuk magunkat, azok csak ma indultak el felénk és érkeztek meg hozzánk „ÚT” című folyóiratukban, mint életük és értékük lemérhető formájában.

A napok mint lehasznált képek poros, fekete keretekben usznak el fölöttünk s három-négy esztendő óta a maguk lapja volt az első tízoszlop, amely előtt kivilágított fűlkőben láthatjuk magunkat és láthatjuk azzal, hogy nem akasztottuk magunkat szögre, jót cselekedtünk, azaz erőt demonstráltunk ott, ahol a kórságos tunyaság kísért. Mi futottunk és zörögöttünk a futás és zörgés kényszerével a magányosságban, néha szinte kétségbeeséssel s ma a szétáradás ezer lehetőségét érezzük és látjuk, hogy jelentkezett mellénk néhány fiatalember, akik ugyanazt a küzdelmet végigküzdötték önmagukban s mikor ma mellénk állnak, nem hasonlóságra nyesegetett fácskákat, hanem szabadon fejlett, önmagukat reprezentáló társakat kaptunk bennük. Ez az ajándék váratlanul jött hozzánk és hisszük, hogy mégis megérdemletten és elmaradhatatlanul. Évekkel ezelőtt egy, a „nyugatosokka!”-való vitám közben száz ellenünk vádaskodás ellen ezt mondtam: Ha a „MA” csoportja egyebet se tud majd produkálni az önök papír-melabujának megutáltatásán kívül, akkor is hivatást teljesítettünk be és pluszt adtunk a magyar művészethez. És valóban, alig is gondoltam egyéb elérhetőségekre. Hiszen közöttük éltem és annyira minden unott és rohadt volt az ő életükben. S ha eddigi eredményeinkről józan mérleget csinálunk, a magunk szűk körén kívül csak egy csomó epigon kullog utánunk, akik évekkal ezelőtt elejtett morzsáinkon élősködnek, átvetik tegnapi-mára külsőségekké, patétikus formulákká öregedett gesztusainkat és minden előbbre lépésünknel kitartó vonítással megtagadtak bennünket. Aprópénzre váltották hitünket és akaratainkat és mi megmaradtunk továbbra is futóbolondoknak. Hála érte magunknak. Mert az erő erő marad és az erő életet teremt maga körül. S ha ma vitám lenne a „nyugatosokka!” azt mondhatnám: ellenetek indultunk el és magunkhoz érkezünk a megszaporodásban. Az új nap, amit az égre kiáltottunk, új gyökereket érlelt és ma itt nyugtónak mellettünk az új törzsek, nem a mi árnyékunkban, hanem a mi reggeli fényességünkkel.

Néhány fiatal ember, a néhány fiatal ember mellett.

Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban.

Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül.

Az esztétika frázisai nélkül.

Tradíciók fuvarozása nélkül.

És mégis hittel, és mégis tudatos és lázadó emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.

WIEN, 1922. IV. 19.

Kassák Lajos.

tőségűek, mivel írójuk az 1960-as évek közepén az avantgarde-ban látta a modern magyar irodalom legfontosabb irányzatát, amikor Kassák Lajos és mozgalma még szinte teljes mértékben az irodalomtörténeti érdeklődés peremvidékére szorult, és csakis értetlen megítélésekkel találkozott.”¹ Bizonyára az sem véletlen, hogy Bori éppen Újvidéken – nem pedig, mondjuk, Budapesten – írta és jelentette meg a nemzedékem számára iránymutató monográfiákat, az avantgárdot állítva a 20. századi magyar irodalom tengelyébe, többek között ezeket írva: „Annyi előítélet, téveszme talán egyetlen magyar művészeti korszakhoz sem tapadt, mint éppen a századunkat jelentőhöz – nem véletlen tehát, hogy a »magyar avantgarde« fogalma polgárjogot nem szerzett, helyét [...], szerepét és jelentőségét a magyar történetírás nem jelölte ki, jellegét, természetrajzát nem

kutatta, hatásainak körét, »mágneses terét« nem vizsgálta. S nem véletlenül, minthogy a magyar kritika teljes mértékben osztozni látszott azokban az »aggályokban« és fenntartásokban, melyek mind jobb-, mind pedig baloldaltól az avantgarde törekvésekről elhangzottak.”²

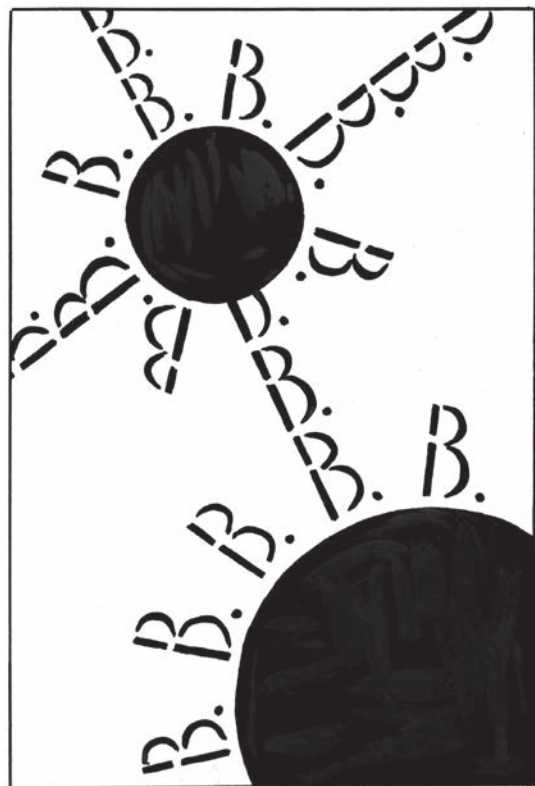
A szellemi előd problematikája bennem is csak később tudatosodott, hiszen a helyi – vajdasági – művészettörténetnek azt a részét, amely nagyon is irányadónak bizonyulhatott volna számomra a kezdetekkor, és amely Kassák képzőművészeti szerepét megkerülni sehogyan sem tudta volna, teljes homály fedte. Így még csak nem is sejthettem, hogy a szabadkai dadaistákhoz, illetve aktivistákhoz fűződő szálak éppen Kassák köréhez vezethettek volna el.

A hetvenes évek elején – a Bosch+Bosch Csoport működése nyomán – szabadkai művészeti körökben kezdték rebesgetni, hogy valamikor ott is létezett aktivista csoportosulás, és az idősebb kollégák tudni vélték egy húszas évekbeli dadaista matinéről a Korzó nevű moziban, amely a mi időnkben már a Munkás nevet viselte. A mendemondákat akkor még nem támasztotta alá semmiféle tudományos kutatás, így hát a dadaista matiné afféle legendaként élt a tudatunkban. A sors fintora, hogy ennek aprólékos felgöngyölítésére csak a kétezres években került sor, mégpedig éppen annak az aktivizmusnak a történeti feldolgozása nyomán,

Вашу Високоцењену Личност ПОЗИВАМО на АКТИВИСТИЧКИ матине који ће се одржати према доле наведеном програму, а на којем ћете, пошто платите 20 динара, моћи да створите свој в. ц. суд о Активистичкој Уметности.			
Са изразитим поштовањем Југословенски Активисти као задруга			
18.	1. Љубомир Мицић: Зенитистичка песничка школа	20.	
А	2. Агатó Endre: Шта хоће нова уметност?	К	
Р	3. Láng Árpád: „Манифест XX веку“	О	
Х	4. Csuka Zoltán: Песме ³⁰	Н	
И	5. Sugár Andor: Антраценска побуна, универзална предикација ³¹	Ц	
Т	6. Виргил Пољански	Е	
Е	7. Љубомир Мицић	Р	
К	8. Драган Алексић	Зенитистичка дела	Т
Т	9. Мих. Петров		
У	10. БАРТА ШАНДОР: ЧОВЕК СА ЗЕЛЕНОМ ГЛАВОМ		
Р	11. Конструктивна и дада-уметност		М
А	12. Haraszti: Похвала жени ³²		И
	13. Mester János: Песме ³³		Р
	14. HUELSENBECK: Дрво		И
З	15. KASSÁK: Вече	Песме	С
В	16. Csont Adám: Смакну	ARATÓ	А
У	17. Sugár: Нема		
К			
А	19. АРХИТЕКТУРА СВЕТЛА		

1 POMOGÁTS Béla, *Bori Imre avantgárd triptichonja*, Híd (Újvidék) 2004/11., 1529-1531.

2 Idézi POMOGÁTS: *Uo.*

SZB 69

melynek letéteményese nemzedéktársaimmal együtt én magam voltam. A történeti fonal tehát nem szakadt el, csak hogy a Bosch+Bosch Csoport létrejött és a helyi dadaista mozgolódás közé beékelődött bő négy évtized. Mint ahogy a csoport megalakulását követően is négy évtizednek kellett eltelnie ahhoz, hogy a szerb művészettörténészek figyelme a délvidéki aktivistákra, Kassák követőire és örökösire terelődjön.

A visszapillantás első komolyabb lehetősége 2002-ben adódott, az újvidéki Kortárs Művészeti Múzeum – ma: Vajdaság Kortárs Művészeti Múzeuma – jóvoltából, amely az 1999-es NATO-bombázás utáni időszak első nagyszabású kiállítását kívánta megrendezni, de kiállítói helyhiány miatt végül is csak a katalógus kiadását valósíthatta meg. A tervezett rendezvénynek már a címe is önmagáért beszél: *A vajdasági avantgárd művészetek közép-európai aspektusai, 1920–2000*. Az évszámhatárok nyolcvan évet ölelnek fel, és a művészeti folyamatokat az Osztrák-Magyar Monarchia felbomlásától, illetve a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság létrejöttétől datálják, még éppen elkapva a termékeny, mozgalmas, sok szempontból átrendeződést hozó húszas éveket. Alapvető jelentőséggel bír, hogy a koncepció kimozdul a nacionalista szellemiséggel akkor még igencsak áthatott szerb művészettörténeti

szemlélet ernyője alól, és a Vajdaságot soknemzetiségű, multikulturális jellegéből adódóan ténylegesen úgy értelmezi, mint Európa termékeny déli peremvidékét, ahol rendre szárba szökkennek a kontinens művészetét alakító központi gondolatok, bárholnan érkeztek is, és bármely nemzeti nyelv volt is a közvetítőjük. Olyan régióként tehát, ahol otthonra leltek és gond nélkül beilleszkedhettek a szűkebb hazájukat a tanácsköztársaság bukása után – a Pécs-Baranyai Köztársaság érintésével – elhagyni kénytelen magyarországi baloldali értelmiségiek és művészek, és amely kirajzás hatására teljesen megváltozott a vajdasági magyarok kultúrájának és művészetének szellemisége, egyszersmind értékrendje. De nemcsak a magyaroké, hanem általában is, hiszen az újonnan érkezettek gyorsan felvették a kapcsolatot a hasonlóan gondolkodó délszláv írókkal és képzőművészekkel, sok esetben egységes frontként lépve fel velük. Jellemző, hogy az általuk kiadott művészeti periodikák többnyelvűek voltak, hiszen maguk a szerkesztők és munkatársaik is egyszerűen több kultúrában mozogtak otthonosan. Akkoriban ez volt a normális.

Ezeknek az eseményeknek a láncolatában kapja meg különleges helyét a régió művészetében Kassák Lajos aktivista művészetszemlélete, hiszen a Pécsről menekültek között ott található nem egy híve, úgy mint Csuka Zoltán, Csuka János (más néven Aranyműves János Lajos, aki ezt a nevet Kassáktól kapta),

Mikes Flóris, Láng Árpád (más néven Löbl Árpád, Lőrinc Péter), valamint Haraszti Sándor. Valamennyien a Csuka Zoltán által 1922-ben indított és 1925-ig fennálló Út című újvidéki aktivista folyóirat munkatársai. Ők a legtermészetesebb módon veszik fel a szoros kapcsolatot a már aktív belgrádi és zágrábi zenitistákkal és dadaistákkal, hiszen a közös vagy hasonló művészeti eszmeiség legalább annyira fontos számukra, mint a nemzeti nyelv által behatárolt szűkebb mozgástér. Ami a stilisztikai és ideológiai különbségeken kívül mégis összekovácsolja ezeket a modernista irányzatokat, az nem más, mint az aktivista szellemiség, illetve a modernista hagyomány megalapozottsága: „Nem ragadunk meg a tegnapi marasztaló mézeskalácsainál, és nem nyikorgunk tavaszi hangulatoknál. Művészetet adunk: az élet kristályokba szökkenéseit! Magunk adjuk: az embert! [...] Sem pártok, sem vallások fizetett papjai nem vagyunk. Új hitet adunk, új világszemléletet, de nem szabályokat. [...] Nem ficsurkodó, frakkos szalonforradalmárok, de *emberek*, akik hidat vernek az egymást kiáltó partok közé!”³

Kassák az Út szerkesztőjéhez intézett, 1922. április 19-i datálású, Bécsben papírra vetett levelében köszönti délvidéki követőit, barátainak szólítva őket, ami különben nem jellemző rá: „Barátaim, ezeddig ritkán, vagy éppen egyszer sem használtam ezt a megszólítást. Nem volt meg bennem a köszöntésnek ez a közvetlen öröme, mert az élet összekevert utain nem láttam közeledni felém azt az embert, aki külön rábeszélés, fizikai, vagy szellemi terror nélkül egy cél felé menetelt volna velem. Akik ma szorosan mellettem vannak, azok pedig nem számítanak, mert ők annyira egyek velem, mint amennyire én vagyok a MA mozgalmával, ami forró és még bevakolatlan, lényegében legszebb formába objektíválása néhány jelenlévő ember erejének és élethitének. Mondom, ők csak úgy, mint magam előtt én magam, nem számítanak s akikre eddig, mint bennünket is kiegészítő és igazoló új forrásokra várakoztunk, akik előtt cégtáblákká és céltáblákká kinlódtuk magunkat, azok csak ma indultak el felénk és érkeztek meg hozzánk ÚT című folyóiratukban, mint életük és értékük lemérhető formájában. [...] Néhány fiatal ember, a néhány fiatal ember mellett. Új erővel a művészetben, mint az élet egyetlen reális, mert önmagunkból kitermelt formáiban. Vallási, nemzeti és politikai leigázottság nélkül. Az esztétika frázisai nélkül. És mégis hittel, és mégis tudatos és lázadó emberségükkel a krejzlerájokba és jégvermekbe esett világban.”

Amikor a délvidéki aktivistákat közös tettekhez ösztönző Kassák a bécsi emigrációból elküldi az Útnak címzett levelét, még nem sejtheti, hogy éppen az ő személye lesz a megosztó tényező javarészt Újvidéken és Szabadkán tömörült szimpatizánsai között. A szétválás jelei itt-ott már megmutatkoznak azokon a dadaista és aktivista matinékon is, melyekre Vajdaság-szerte – így Újvidéken, Szabadkán, Nagybecskerekben, Zomborban és Szenttamáson – kerül sor, ama élő bemutatók mintájára, melyeket Kassák és köre vitt be a korabeli magyar aktivista gyakorlatba. A nézeteltérések forrása Kassák Bécsben eszközölt művészeti kurzusváltása, melynek értelmében kivonja művészetét a művészetén kívüli szempontok alól. Csukák Újvidéken elfogadják a politikai belebonyolódástól megtisztított aktivizmus ideáját, de nem úgy a szabadkaiak, akik – a Kassák-hívó György Mátyás földbirtokossal és költővel az élen – a Kassák mellől eltávolodó Barta Sándorral rokonszenveznek, továbbra is a baloldali forradalmi eszmékkel áthatott új művészetet tartva eszményüknek. Barta Akasztott Ember című folyóiratát nagyobb rokonszenvvel

3 Csuka Zoltán programszövege az Út 1922. évfolyamában.

forgatják, mint Kassák MA című lapját, és melegen ajánlják a Bácsmegyei Napló olvasóinak a dadaista matinét beharangozó cikkekben.

A Vajdaságban lebonyolított aktivista és dadaista élő matinék közönségsikere meglehetősen szerénynek bizonyul. A mozgalom helyi eredményei elsősorban a könyv- és a lapkiadások által mérhetőek le, másrészt inkább irodalmi-költészeti, mintsem képzőművészeti természetűek. A szabadkai dadaista manifesztáció nem fejt ki azonnali erjesztő hatást, és nem hagy maradandóbb nyomot a város korabeli művészeti életében. Még annak a – Farkas Jenő irodalomtörténész által nemrég fellelt és itt közreadott – kutatási érdekességnek a vetületében sem, miszerint három szabadkai fiatal levelezésben állt Tristan Tzarával, keresve támogatását, hogy megalapítsák az „új dada mozgalmat”. Határozott utóhatásról csak az ötvenes évek rövid szocialista realista kurzusát követően, az absztrakció és az enformel előretörésének köszönve lehet beszélni, a felfedezés erejével ható igazi eredményekről pedig csak a hatvanas évek második felének újító kezdeményezései okán lehet szó.

Kassák délvidéki újra-felfedezése kezdetben jobbra irodalmi jelleggel bír, a már említett Bori-könyveknek, valamint az Új Symposion Kassák-tiszteletének és avantgárd-kultuszának köszönhetően. Végel László úgy látja, hogy Bori Imrének a hatvanas években lealapozott irodalomtörténeti opusa nevezhetően az Útból, illetve a nagybecskereki Fáklya című lapból vezeti szellemiségét. Érdekes, hogy Kassáknak az Úthoz intézett levelét az Új Symposion 1965/8. száma újra leközli, majd az 1969-es évfolyam 46. számát teljes egészében Kassák konstruktivista műveivel illusztrálják. (Kassáknak az Új Symposionban való jelenlétét az 1988-ban kiadott *Kassák Lajos emlékkönyv*ben publikált írásomban foglaltam össze.⁴)

1970 táján a Vajdaságban – a magyar és a szláv közegben egyaránt – a képvers, illetve a grafvizuális költészet erőteljes előretörése tapasztalható. A nemzetközi tendenciákkal párhuzamos törekvések a történeti mintákra irányítják a figyelmet. Ezzel egyidejűleg Kassák opusa is újból érdekessé válik, felértékelődik, s történetiségét tekintve első ízben kerül a kor művészeti elemzéseinek homlokterébe. Míg Kassák időszerűsége Magyarországon jobbra képzőművészeti-festészeti – lásd egyes iparterves művészek konstruktivista vonzalmát –, addig a Vajdaságban elsősorban az avantgárd költő és szerkesztő személyében fejt ki gyümölcöző hatást ottani alkotói szerveződésekre, mindeneke előtt az Új Symposion fiataljainak szellemi holdudvarára, közvetlenül a halálát követő időszakban. A MA tipográfiai és nyomdagrafikai stílusa némiképp újból feléled a hatvanas évek végi Új Symposion arculatában, bár Tolnai Ottó szerint nem igazából a kassáki mintát kívánták követni.

A hatvanas évek végén indul útjára egy új művésznemzedék, amelynek számára elsősorban a képzőművész, valamint a képvers-alkotó Kassák személye válik útmutatóvá. Ez pedig a saját nemzedékem, a személyek saját művésztársaim. Kezdeti magyarországi látogatásaim során – immár az Új Symposion grafikai szerkesztőjeként – megismerkedtem néhány olyan művésszel, akik közel álltak Kassákhoz. 1971-ben Molnár V. Józseffel ellátogattam Kassákné Kárpáti Klárához Nagymarosra, és felvettem egy újvidéki Kassák-kiállítás ötletét az Új Symposion szerkesztőségének is helyet adó Ifjúsági Tribün Galériájában, melyet rokonszenvvel támogatott, s amely a tetemes biztosítási díj igénye miatt végül nem valósulhatott meg.

4 SZOMBATHY Bálint, *Kassák Lajos az Új Symposionban (és körülötte) = Kassák Lajos emlékkönyv*, szerk. FRÁTER Zoltán – PETŐCZ András, ELTE, Budapest, 1988, 91-95.

Kassák *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című poémájának részlete eredetiben és Matković fordításában

Helyette került megrendezésre az ugyancsak kisebb haditettként elkönnyvelhető új magyar avantgárd kiállítás 1972-ben, *b72 - fiatal budapesti képzőművészek* címmel.

Első, kiállításon is szereplő vizuális költeményeim, az 1969-es *Szélmalomharc a Nappal* című triptichon darabjai közvetlenül Kassák architektonikus szerkezetű képverseinek lelkületét tükrözik, a kör mértani formáját állítva a középpontba, és köré szervezve a betűláncolatokat. A nagynevű elődöknek szentelt tisztelet-munkákat, illetve az hommage-t mindig is olyan műfajnak tekintettem, mely által a még kezdők próbálnak besurranni a magasabb művészkörökbe, eszményképük glóriája alá. A *Szélmalomharc a Nappal* esetében ezért kerültem a Kassákra történő nyílt utalást, és a húsz évre rá alkotott *Kassák-értelmezések* című sorozat sem igazából a pusztán hódolatról szól, hanem megkísérli újraértelmezni, továbbvinni a kassáki érzékenységet egy teljesen más, társadalmi-politikai pillanatban. A kollázsoknak Kassák zárt, hűvös formakultúrájú konstruktivista grafikai munkái képezik alapját. A munkák közös címében jelzem, hogy nem szokványos tisztelet-megnyilvánulásként értelmezem őket, hanem olyan reflexiókként, melyek tovább viszik a forrásmunkák ideológiai és nyelvi szerkezetének értelmezési lehetőségeit. Oly módon teszem időszerűvé Kassák műveit, hogy rájuk formázom a nyolcvanas évek végi jugoszláviai események háborús előérzetét: az „art” (művészet) betűegyüttese átfolyik a „rat” (szerb-horvátul: háború) szóba; az égbolton egy találatot kapott vadászgép a NATO 1999-es szerbiai bombatámadásait jelzi előre. Másik munkámon a művész Kassák portréját úgy rajzolom meg, hogy a szemeket a K és az L betűformába ágyazom bele. Ugyancsak a nagy művész-előd iránti tiszteletemet fejezem ki az által,

Szalma László *A Dada tiszteletére* című akciója, 1972

hogy az egyik kollázsba beszerkesztem korabeli újvidéki lakóházam lecsupaszított kéményét mint konstruktív építészeti elemet. Az 1969-es és az 1988–89-es munkák közötti két évtizednyi időfeszítáv jelzi Kassák iránti vonzalmam és érdeklődésem töretlenségét.

Mint már említettem, az avantgárd hagyományait követő Bosch+Bosch Csoportba igyekeztem bevinni Kassák művészetének szellemiségét. Nemcsak idézett képverseim és vele kapcsolatos írásaim révén, hanem hozzáférhető könyvei által is, rámutatva munkásságának fontosságára, megkerülhetetlenségére, mindenkori időszerűségére. Ez nem is volt túl nehéz, tekintve, hogy a csoport egyes tagjai a képzőművészeti mellett irodalmi munkát is végeztek, ezért Kassák szellemisége a maga teljes emberi-alkotói mivoltán át fejthette ki hatását körünkben. Így hát nem az enyéim az egyedüli Kassák-ihletésű alkotások. A képvers, illetve a vizuális költészet műfajának kötődései között említhető Slavko Matković Kassák-hommage-a, amely - a *Szélmalomharc a Nappal*hoz hasonlóan - úgyszintén a kör mértani alakzata köré szervezi szöveg-elemeit, melyek az avantgárd mester nevét írják ki négyzetes alakban. A magyar kultúrában és művészetben is járatos Matković Kassákhoz fűződő viszonya azonban nem áll meg ezen a ponton. Az egyik

legkiemelkedőbb délszláv modernista képzőművész és nemzetközileg jegyzett vizuális költő a nyolcvanas években szerb-horvátúra fordítja Kassák több képversét *A ló meghal, a madarak kirepülnek* című dadaista poémából, ügyelve, hogy hűen adja vissza az eredeti vizualitást. Közvetetten a néhai szabadkai dadaistáknak állít emléket Szalma László *Hommage to Dada* című, a múlt hangulatával belengetett 1972-es akciója. Szalma egy fekete szövetre fehér betűkkel kiírja a „dada” szót, majd különféle környezetben és testhelyzetben fényképeket készít vele, többek között a néhai Szabadka-Baja vasútvonal mentén, melyet kettészelt a húszas években megállapított új országhatár, és azóta sem használják. Fotóinak háttere rendre a periféria, a szociálisan átítatott peremvidék, az enyészet - vagyis a „kassáki szocio-táj” -, melyet metaforaként a művészet fogalomkörére is kiterjeszthetünk. A művész némiképp önmagát, saját tudatosan vállalt peremhelyzetét is definiálja ezekben a munkáiban.

Kassák délvidéki jelenléte időben két szakaszt ölel fel: egyrészt a maga korát, amikor közvetlenül saját kortársait mozgósítja, másrészt a hatvanas-hetvenes évek modernista fellángolását, amelynek szereplői szükségszerűen ismerik fel a hagyományteremtő útmutató jelentőségét. Lépten-nyomon idézik, hivatkoznak rá, tanulmányozzák, újraértelmezik, ihletet merítenek belőle. Ma már elmondható, hogy ennek az érdeklődésnek a nyomán a kassáki opus beépült a délszláv - elsősorban a szerb és a horvát - történeti gondolkodásba, mint olyan tényező, amely tevőlegesen befolyásolta és alakította Európa déli és a Balkán északi sávjának művészeti mozgásait. Mégpedig annak köszönhetően, hogy az ottani magyar és magyarul tudó alkotók ismét közvetítő szerepet vállaltak kultúrák és művészetek között, akárcsak annak idején az Út köré tömörült aktivisták.

FARKAS JENŐ

Tristan Tzara kapcsolatai magyar írókkal és művészekkel

Tristan Tzarát idén akár háromszor is ünnepelhetjük: 120 éve született Samuel Rosenstock néven egy jómódú polgári családban; 100 éve Zürichben jött létre a Cabaret Voltaire, a dada bölcsője, ahol Tzara is „dadáskodott”; 60 éve, magyarországi utazását követően Tzara 1956. október 16-án Párizsban kijelentette: „Magyarország forradalmi változások előtt áll!” A francia baloldali sajtó Aragon intésére nem közölte a magyarországi benyomásokat tartalmazó cikket. Ennek nyomán Tzara a magyarokhoz fordult, és a párizsi Magyar Sajtó- és Dokumentációs Iroda 1956. október 16-án *Egy francia író beszél a magyar események nemzetközi jelentőségéről. A Budapestről hazatérő Tristan Tzara úr beszélgetése* címmel terjedelmes kommunikét adott ki, nagy port verve föl a francia „polgári sajtóban” (Le Figaro) és a baloldali értelmiség köreiben, majd később a nemzetközi sajtóban is. Tzarát berendelték a pártszékházba, és többé nem volt szabad nyilatkoznia a sajtónak. A Francia Kommunista Párt (Tzara maga is párttag volt) már a forradalom kitörése előtt elhallgattatta a „reakciós” Tzarát, ahogyan egy magyar külügyi referens aposztrofálta a francia író.

Tzarának számos magyar barátja és ismerőse volt, ami részben annak is tulajdonítható, hogy egyetlen irodalmi irányzat sem tudhatott magáénak olyan világhírű botránykrónikát és ismertséget, mint a dadaizmus. *Zürichi krónikájában* Tzara azt írja, hogy 1919. október közepéig a világon 8590 cikk jelent meg a dadaizmusról. Ugyanis megbízásából egy svájci sajtófigyelő központ évekig gyűjtötte a dadaizmusról szóló híreket, cikkeket, tanulmányokat. Jelenleg a párizsi Jacques Doucet irodalmi könyvtár *Újságkivágások* elnevezésű dobozaiban és irattartóiban *Fonds Tzara* cím alatt őrzik a tízezernyi dokumentumot. A zürichi, párizsi, berlini, hannoveri és New York-i zajos és látványos dada-estek, kiállítások, kiadványok, valamint sorozatos botrányok és rendőrségi beavatkozások óriási reklámot csaptak a dadaizmus körül. Tzara 1919 és 1921 között jelentette meg *Dada* című folyóiratát francia és német nyelven: az első számot Zürichben, a következő hármat Párizsban. A közvélemény nem kedvelte a dadaistákat: a franciák azért, mert a dadaisták jó része német volt és németül írt, a németek azért nem szerették őket, mert a dadaisták háború- és németellenesek voltak, ezen felül franciák is.

A lapok idegen származásukat firtatták: az Aux Ecoutes (1920) szerint „A román Tzara Oroszországot szeretne teremteni Franciaországban”; a *Chronique Parisienne* (1921) szerint „A dadaizmus idegenek által kiagyalt együgyű szélhámosság, féltucatnyi nevetséges balkáni figura abból él, hogy megbecstelenítik a francia nyelvet”; a leuveni *Jeunesse Nouvelle* (1921) pedig ezt írta: „Már a dadaista név is elrettentő,

a köznapi szókincsben a fogalom egyenlő a bolsevikkal”. A *Nation Belge* (1921) arról számolt be, hogy „A fiatal francia író társadalomnak kezd eleget lenni az idegenek megszállásából, akik tudatosan szabotálják az új francia folyóiratokat és terjesztik saját szellemi bolsevizmusukat”. Georges Hugnet, a dadaizmus első monográfusa szerint a dada politikai akarat révén jutott Franciaországba, és a proletariátus szolgálatába állt, mintegy az utcára vitte az irodalmat.¹ Ezt az állítást fenntartással kell fogadnunk, viszont tény, hogy 1917 után Lenin meghívására Chagall, Archipenko, Kandinszkij, Isidora Duncan, Hans Richter és még sok más avantgárd művész tartózkodott a Szovjetunióban.

Ezzel szemben a kor jeles írói üdvözlötték a zürichi dadát. Guillaume Apollinaire baráti levelet írt Tzarának 1917-ben: szeretné, ha a *Dada* című lap közölné a verseit. Man Ray és Francis Picabia New Yorkból vette fel a kapcsolatot Tzarával, Párizsban André Breton, Louis Aragon, Max Jacob, Pierre Reverdy „új emberként”, „Messiásként” várta érkezését.² 1918-as *Dadaista kiáltványát* követően Tzara körül egyre több botrány robbant ki Zürichben, a rendőrség többször letartóztatta, kihallgatta és figyelte állítólagos bolse-

1 Lásd Georges HUGNET, *L'esprit Dada dans la peinture - Cologne et Hanovre*, Cahiers d'Art 8. (1932. november).

2 Lásd Marc DACHY, *Archives Dada / chronique*, Editions Hazan, 2005.

vista kapcsolatait. André Breton 1919 elején írta róla: „Valódi elragadtatással olvastam kiáltványát; nem tudtam elképzelni, kitől várhatom ezt a bátorságot. Most a legnagyobb figyelemmel követem Önt.”³ Tzara a világméretű *Dadaland* „egyesítőjeként”, „császársjaként” és „pápájaként” fokozatosan a nemzetközi figyelem középpontjába került.

1919 júliusától rendszeresen publikált Aragon, Breton és Soupault Littérature című lapjában. Picabia Párizsba hívta ifjú barátját, akinek látogatása 1919 végén meg is történt, lezárva a dadaizmus zürichi pályáját, és megkezdve párizsi, egyben utolsó dadaista korszakát. Nem a véletlen műve, hogy sok magyar író levélben vagy személyesen kereste fel Tzarát. Georges Baal és Henri Béhar közölte az első alapos tanulmányt a magyar írók Tzarához írt legfontosabb leveleiről.⁴ Viszont nem jeleztek vagy figyelmen kívül hagytak több értékes dokumentumot, ugyanis a Jacques Doucet könyvtárban, a *Tristan Tzarához intézett azonosítatlan levelek* elnevezésű dossziében számos magyar vonatkozású dokumentum található. Ezek közül sikerült azonosítanom Szittya Emil, Lábán Rudolf, Tihanyi Lajos, Szántó György, az aradi Periszkóp című lap főszerkesztője, Hein Béla párizsi műkereskedő, Sugár Andor vajdasági grafikus, Bajomi Lázár Endre és Somlyó György leveleit.

A zürichi korszakban Lábán Rudolf és Szittya Emil, a párizsiban Tihanyi Lajos, Illyés Gyula, József Attila került közvetlen kapcsolatba Tzarával. Lábán, a neves táncművész és növendékei gyakran részt vettek a Cabaret Voltaire dada-estjein. Erik Satie Lábánnal zenét is szerzett a dada-estek táncbemutatóira. Hans Richter így emlékezett vissza erre az időszakra: „Ha az Odeon volt számunkra a földi világ, akkor Lábán tánciskolája volt a Mennyország. Olyan fiatal táncosnőkkel találkozhattunk ott, mint Mary Wingman, Maria Vanselow, Sophie Tauber, Suzanne Perrottet, Maja Kruscek [Chrusecz], Kathe Wulff és mások. Csak bizonyos pillanatokban léphettünk be ebbe a kolostorba, ahol többé-kevésbé szoros és tartós kapcsolatok születtek.”⁵ A Lábán-tanítványok a modern táncművészet kiemelkedő egyéniségei voltak, és szoros kapcsolatot ápoltak a dadaistákkal. A Tzarához írt 1925. október 17-i jelentéktelen levél barátságuk jelének tekinthető:

TZR.C.2269/ Paris XVII/ 40, rue de la Source 17 oct. 1925

(lettre autographe signé)

Cher Monsieur Tzara, J'apprends votre adresse par M. Axel (?) (Sturm-Berlin) et je vous adresse quelque billets de taxe pour nos soirées de danses. Il me ferait grand plaisir de vous recevoir. Ecrivez-moi un mot si vous êtes libre le samedi ou le dimanche soir. Nos meilleurs salutations R. de Laban

[Kedves Tzara úr, most vettem tudomást Axel (?) (Sturm, Berlin) révén az Ön címéről, és küldök táncelőadásainkra szóló néhány jegyet. Nagy örömmel venném, ha megtisztelne minket. Küldjön két sort, ha szombaton vagy vasárnap lenne szabadideje. Szívélyes üdvözlettel R. de Laban]

3 André Breton levelét Tzarához (1919. január 22.) közli Michel SANOUILLET, *Dada à Paris*, CNRS Éditions, Paris, 2005⁴, 399.

4 Georges BAAL - Henri BÉHAR, *La correspondance entre les activistes hongrois et Tzara 1920-1932*, Cahiers d'études hongroises 1990/2., 117-126.

5 Idézi SZALAI Bori, *Sophie Tauber-Arp és a dadaista tánc*, http://neodada.freeblog.hu/archives/2006/12/28/Szalai_Bori_Sophie-Tauber-Arp_es_a_dadaista_tanc/.

Szittyta Emil, a kalandos életű anarchista író, festő és újságíró is Tzara tágabb köréhez tartozott. Egyik tanulmányában írta: „Sajnálom, hogy Tzara, önző módon, hamarabb ment el, mint én. Titkos irodájában teljes dokumentációt őrzött az utóbbi ötven év összes költőjéről, írójáról és művészeiről. Természetesen rólam is, és biztos vagyok benne, hogy egyedül ő tudta volna megírni a nekrológomat.”⁶ Szittyta ritka irodalomtörténeti adatról tett említést a levélben: a vámos Henri Rousseau drámáját szerette volna megszerezni Tzarától. Kevésbé ismert ugyanis, hogy a vámos Rousseau drámákat és verseket is írt. Két drámáját (*Látogatás a kiállításán*, 1889; *Az orosz árva lány bosszúja*, 1899) Tzara adta ki 1947-ben, és egy hosszú előszót írt a kötethez. Szittyta számos festőről közölt kismonográfiát, talán Rousseau is érdekelte, ezért volt szüksége az addig kiadatlan drámákra. Szittyta levele három részből áll, eredetileg széttépett, majd összeragasztott levélrészeket kellett összeolvasnunk. Íme a három levél:

1. TZR.C. 3920

Adresse: Mr Tristan Tzara Paris VIIIe

15, Avenue Junot, 23 mai 1947. (levelezőlap)

Lieber Tzara,

Sie haben mir versprochen das Rousseau Drama zu schicken es wäre wirklich lieb wenn Sie es sobald taten. Mit Gruss, Emil Szittyta/ Paris, XIVE 7, rue Vandamme „Nouvel Hotel”

[Kedves Tzara,

Megígérte, hogy elküldi a Rousseau-darabot és örülnék, ha minél előbb hozzájuthatnék. Szívélyes üdvözlettel Szittyta Emil, Párizs, XIVE 7, rue Vandamme, Nouvel Hotel, 1947. május 23.]

2. TZR.C. 3921

Monsieur / Tristan Tzara / Paris Ave Junot 15 (carte postale autographe signé, juin 1947)

Lieber Tzara! Es wäre sehr lieb wenn Sie mir mitteilen würde, wenn mein Fraulein zu Ihnen kommen könnte um für mich das Rousseau-Stück abzutippen. Nehmen Sie im Voraus meinen Dank. Mit Gruss, Emil Szittyta

[Tristan Tzara úrnak, Párizs, Avenue Junot 15 (autográf levelezőlap, 1947 júniusa)

Kedves Tzara!

Fölöttébb lekötelezne, ha megírná, a titkárnőm mikor mehetne el Önhöz, hogy legépelje Rousseau drámáját. Fogadja köszönetemet. Üdvözlettel Szittyta Emil]

6 Idézi Marc DACHY, *Tristan Tzara dompteur des acrobates*, l'Échoppe, Paris, 1992, 37.

3. TZR.C. 4352/ 1.2.3.4.

Lieber Herr Tzara! Ich habe Ihre Zeitschrift mir in Wien im Schaufenster gesehen. Wie Sie denken dabei, einer Zeitschrift heraus mir Manuskripte und Zeichnungen für meine Zeitschrift schicken möchten. Ich will die nächsten Nummer und Zeitungen bringen. Bitte theilen Sie mir mit die Adresse von Hülsenbeck und Baal. Es wäre mir lieb wenn Sie mir die besten erschienenen Numer Ihrer Zeitschriften herrücken möchten. Mit Gruss Emil Szittyta / Adresse Robin C. Andresen / Wien VII Grosse Neugass 6. II.

[Kedves Tzara Úr, Bécsben egy kirakatban láttam az Ön folyóiratát. Legyen olyan kedves és küldjön a lapomnak kéziratot és rajzokat. Egyúttal szeretném, ha elküldené a következő lapszámot. Kérem, írja meg Huelsenbeck és Ball címét. Szeretném, ha elküldené lapjának legsikerültebb számait. Szívélyes üdvözléttel Szittyta Emil / Címem: Robin C. Andresen/ Wien VII Grosse Neugass 6. II.]

Tihanyi Lajos Párizsban két híres képet is festett Tzaráról. A *Tristan Tzara arcképe* című olajfestmény az eddig ismeretlen levél alapján is 1925-re tehető. A másik Tristan Tzara-portré 1927-ben készült litográfia, a következő ajánlással: „Kállainak szeretettel L. Tihanyi”. Viszont Szántó György az alábbi, 1925-ös levélben említette a portrét, mint *litográfiát*, ami arra enged következtetni, hogy már 1925-ben elkészült mindkét arckép.

Levelében Tihanyi nagylelkűen támogatta a fiatal Kertész Andor első lépéseit, aki 1925-ben érkezett Párizsba. André Kertész néven ő készítette a híres monoklis Tzara-fényképet. Tihanyi és Szántó György levelei alapján feltehető, hogy a kér portré már 1925-ben elkészült, habár a litográfián az 1927-es évszám szerepel.

Tihanyi Lajos: *Tristan Tzara arcképe*, olaj, vászon, 1925–26

Tihanyi Tristan Tzara-portréja, litográfia, 1927

André Kertész: *Tristan Tzara*, 1926

Ms23156 /48

Paris, 11 XI 26

Cher Tzara,

beiliegend schicke ich die photographien von Kertész. Er bittet Sie sollen entschuldigen wegen verspäterung. Er war immer so beschäftigt und könnte nicht voraus fertigstellen.

Wie gefallen sie Ihnen? Ich glaube das ist keine besonderes arbeit von Kertész, aber das ist doch aus bester portraitphotographie was ich gesehen bis jetzt von Ihnen. - Wenn Sie wollen schreiben sie für Mr. Kertész 19, rue Bourg Tibourg (IVe).

Es geht bei mir noch immer schlecht. Ich arbeitete, das arbeit geht langsam und ich habe immer wenige Zeit, - auch zum Reproduktionen machen, hatte noch keine Zeit. Auch wünsche ich, ob

Sie wollen ermust im Originell sehen können das von Ihm gemachte portrait.

Wann Sie doch kommen noch später zurück, so würde ich um Ende diesem Monat für Sie schicken können. Ich bitte Sie schon jetzt Sie sollen darüber etwas zu schreiben in das für The Little Review und schicken. Ich glaube Sie werden dafür Lust haben wenn Sie schauen werden diese neue Arbeiten.

Leider zum eine «Belegtexemplair» von dem vorige nummer noch immer nicht bekomme ich. Wenn Sie schreiben, einmal für H. Arp bitten, sie wieder einmal 2 Exempl. zu mir schicken sollen.

*Mit besten Grüssen,
auch für Frau
L. Tihanyi*

[Párizs, 26. XI. 11.

Kedves Tzara,

mellékelten küldöm Kertész fotográfiáit, aki elnézést kér a késedelem miatt. Tekintettel a számtalan elfoglaltságára, még nem tudta befejezni az összes képet. Mi a véleménye ezekről? Bár Kertésznek nem a legsikerültebb képei, szerintem ezek a fotográfiák mégis jobbak, mint az önről készült bármelyik fényképportré, amit eddig láttam. Ha írni szeretne Kertész úrnak, címe a következő: 19, rue Bourg Tibourg (IVe). Változatlanul mostoha körülmények között élek. Dolgozom, de lassan haladok, és mindig időzavarban vagyok, nincs időm ahhoz, hogy másolatokat készítsek. Szeretném, ha megengedné, hogy (Kertész) megnézze az Önről készült portrémát.

Miután visszatér, e hónap végén visszaküldöm a képet. Már most meg szeretném kérni, írjon valamit a portréről a The Little Review-ban és küldje el nekik. Gondolom, örömmel ír ezekről, miután látta a képeket.

Sajnálatos módon még mindig nem kaptam meg az előző lapszám „mintapéldányát“. Ha ír H[ans]. Arp-nak, kérje meg, hogy ismét küldjön nekem két példányt.

Szívélyes üdvözlettel,
feleségének is
Tihanyi L.]

Egy másik értékes dokumentum Szántó György 1925-ben írt francia nyelvű eddig ismeretlen levele az aradi Periszkóp szerkesztősége nevében. Párizsból a lapot Tihanyi Lajos, Perlott-Csaba Vilmos, Mihályi Ödön tudósította, így jelenhettek meg Apollinaire, Cocteau, Cendrars és Tzara versei, s még a *Gáz-szív* párizsi bemutatójáról is bő beszámolót közöltek.⁷ Szántó minden bizonnyal Tihanyi biztatására írhatta az alábbi levelet:

TZR.C. 3919

PERISZKÓP

Illustrált havi folyóirat

Revue mensuelle illustrée

Illustrated Monthly Magazin

Szerkeszti: Szántó György

(Rédacteur)

Szerkesztőség: Arad (Románia) Piata Catedralei 5.

(La rédaction)

1925, le 26eme Mars

Cher Monsieur Tzara!

Notre collègue et bon ami Louis Tihanyi, peintre artiste hongrois nous envoi un magnifique portrait de vous chere Maitre. Nous nous adressons a Vous, ayez la bonté et ecrivez quelquechose pour notre nouvelle revue, que nous voulons laisser paraître ensemble avec le litho de notre ami (Tihanyi). En connaissances de plusieurs poemes, qui sont écrit par Vous nous nous felicitons si nous recevons votre permission d'auteur de donner quelque chose de vos œuvres.

En esperant que Vous serez de bon volonté de nous soyez si bon de nous envoyez votre poeme par monsieur et recevez nos salutations singulier et sentiments les plus profonds.

PERISZKÓP Szántó György

[Kedves Tzara Úr!

Kollégánk és jó barátunk, Tihanyi Lajos magyar festőművész elküldte az Önről készült csodálatos portrét. Azzal a kéréssel fordulunk Önhöz, hogy legyen szíves írjon új lapunk számára egy anyagot, valamit, amit (Tihanyi) barátunk litográfiájával együtt szeretnénk megjelentetni. Több, az Ön által írt verset ismervén, örülnénk, ha szerzői bejegyzését adná, hogy megjelentessünk valamit műveiből.

Abban reményben, Ön lesz olyan kedves, hogy elküldi egyik versét, fogadja üdvözetünket, és legmélyebb tiszteletünket.

PERISZKÓP Szántó György]

7 Ana Maria COVRIG, *Le rôle de la revue Periszkóp dans la diffusion de la culture française* = BAAL-BÉHAR, Henri, I. m., 141-145.

СУБОТИЦА, Карађорђевићев-трг.
SUBOTICA, Karadjordjev trg.

Sugár Béla cipő–divat üzlete Szabadkán a két világháború között. Innen küldte leveleit Tzarának a tulajdonos fia, Sugár Andor

Említésre méltóak a vajdasági művészek Tzarához intézett levelei is: az egyik közülük a szabadkai Sugár Andor grafikus, a Kassákhöz kötődő szocialista mozgalom tagja:

TZR.C. 3923.1.2.3.

Subotica, le 30.8. 1922

Cher Mons. Tristan Tzara!

Je prends la liberté de vous informer que je suis collaborateur des revues activistiques (sic) hongroises „Ma” de Vienne et de „Út” de Novisad.

Je voudrais bien d’avoir constamment des exemplaires de vos revues Dada et pour recompensation je vous enverrais volontiers des exemplaires de revue hongrois „Út”.

Outre cela si vous pouviez faire usage des manuscrites hongrois pour les revues dada (peut-être pouvez vous faire traduire) s’il vous plait m’écrire et je les vous envoie.

J’aurais un grand joie d’être avec vous en correspondance.

En attendant vos lignes

Agréez Mons. mes salutations distinguées

André Sugar

[Szabadka, 1922. 8. 30.

Kedves Tristan Tzara Úr!

Veszem magamnak a bátorságot, hogy tájékoztassam önt: a bécsi Ma és az újvidéki Út magyar aktivistáé folyóiratok munkatársa vagyok.

Nagyon szeretném, ha az ön Dada folyóiratának számai folyamatosan eljutnának hozzám, viszonzásképpen szívesen elküldöm a magyar Út folyóirat lapszámait.

Ezen kívül, ha a dada folyóiratokban közölne magyar kéziratokat (talán le tudná fordíttatni azokat), kérem, írjon és azonnal küldök önnek. Fölöttébb örülnék annak, ha levelezhetnénk.

Sorait várva

Szívélyes üdvözlettel

Sugár Andor]

A másik levél feladója is Sugár Andor:

TZR.C. 3923.2

Expéditeur: Andrija Sugar, Subotica, Karadjordjev trg nr. 8

Avec Mozes Alexié

nous commençons maintenant

le nouveau mouvement

Dada

Nous vous prions de nous aider

Avec salutations

André Kramer

[Feladó: Sugár Andor

Szabadka, Karadjordje tér 8.

Mozes Alexié-val együtt

most megalapítjuk az új

a Dada

mozgalmat

Az Ön segítségét kérjük

Üdvözlettel

Krámer András]

A Tazarához intézett levelek közül a magyar avantgárd mozgalom szempontjából legfontosabbak az 1920 és 1957 között írt Kassák-levelek. Baal és Béhar Kassák Lajos, Illyés Gyula és Tamás Aladár közel húsz levelét adta ki francia fordításban, eredeti szövegek mellékelése nélkül. Kassák első bécsi keltezésű levelében (1920. december 6.) Tzarától dadaista folyóiratokat és könyveket kért, hogy a Ma című folyóiratban

bemutassák a dadaizmust. Későbbi leveleiben Kassák beszámolt a fordításokról, újabb anyagokat kérve. 1922-ben örömmel írta, hogy Tzara *Gáz-szív* című dadaista drámája külön füzetben látott napvilágot az elhíresült grafikával a borítón. Baal és Béhar nem közölte az alábbi három, szerintem lényeges Kassák-levelet, melyek a magyar író és Tzara közötti barátság és szakmai kapcsolat fontos dokumentumai. Az alábbi levélben Kassák arra kérte Tzarát, segítsen az *Új művészek könyve* terjesztésében és egyúttal bejelentette a 2x2 című lap megjelenését:

TZR.C. 2226/12 (géppel írt levél)
MA Aktivista folyóirat
Szerkeszti: Kassák Lajos
Helyettes szerkesztők:
Uitz Béla és Barta Sándor
Wien Amalienstrasse 26/11

Wien, am 29 oktober 1922
Sehr Geehrter Herr

Ich habe ein grosses Interesse für Ihr in Vorbereitung begriffenes Buch und möchte wissen, wann ich ein Exemplar bitte erhalten kann? Es gelangte mir zur Kenntnis, dass Sie in Weimar waren und die Zeit angenehm zugreicht haben. Sie sind glücklich, weil Sie nicht mir schreiben müssen, sondern auch leben können. Gibt es für Sie ein literarisches Unternehmen? Lieber Herr Tzara! Ich möchte Sie um eine Gefälligkeit bitten. Sie wissen, dass wir ein Buch unter dem Titel „Buch neuer Künstler“ herausgebracht haben und hier möchte ich Sie ersuchen, mir bei der Verbreitung behilflich sein zu wollen. Ich wurde vom Verleger in der Form von Gratisexemplaren bezahlt und muss jetzt all meine Freunde und Bekannten ersuchen, mir beim Verkauf der Werke behilflich zu sein. Wollten Sie mir in dieser nicht eben prächtigen Arbeit beistehen, so wäre ich Ihnen sehr verbunden. Ich bitte Sie daher mir mitzuteilen, wieviel Exemplar ich Ihnen zukommen lassen soll und werde ich sie postwendend expedieren.

Ich weiss nicht, ob ich Ihnen bereits Rechenschaft darüber abgelegt habe, dass ich ausser dem „Ma“ eine neue Zeitschrift unter dem Titel „2x2“ herausbringe. Natürlich werde ich Ihre Werke auch in dieser propagieren. Ich bitte daher um Material.

Ihrer Antwort gewärtig begrüsse ich Sie herzlichst. Ihr Ludwig Kassák

[Bécs, 1922. október 29.

Mélyen tisztelt Uram,

Nagy érdeklődéssel várom készülő könyvét és szeretném tudni, mikor kaphatok egy példányt. Tudomásomra jutott, hogy Weimarba is ellátogatott és ott kellemesen töltötte az időt. Szerencsés körülmény, hogy nem kell nekem írogatnia, hanem nyugodtan élheti az életét. Dolgozik valamilyen irodalmi vonatkozású terven? Kedves Tzara Úr! Szeretném megkérni egy szívességre. Bizonyára tudja, hogy kiadtunk egy könyvet *Új művészek könyve* címmel, és ezennel szeretném felkérni arra, legyen segítségemre

a könyv terjesztésében. A kiadó ingyenes példányokkal fizetett és most meg kell kérnem minden barátomat és ismerősömet, hogy segítséget nyújtsanak a példányok terjesztésében. Nagyon lekötözte, ha segítene ebben a nem éppen felemelő munkában. Kérem, közölje velem, hány példányt juttassak el Önhöz, és a könyveket postafordultával küldöm. Nem tudom, beszámoltam-e már arról, hogy a Ma folyóiraton kívül indítok egy új lapot 2x2 címmel. Természetesen ebben is ismertetni fogom a műveit. Ehhez anyagot kérnék. Válaszát várva, szívélyes üdvözlettel Kassák Lajos.]

A második levél 1922-re tehető és a párizsi kongresszus alkalmából íródott, melyet André Breton tervezett januári dátummal. A *Nemzetközi kongresszus a modern szellem irányelveinek a meghatározásáról és védelméről* elnevezésű tanácskozáson, amely végül elmaradt, Tzara eleve nem volt hajlandó részt venni, barátaival együtt bojkottálta. A lefűjt kongresszust követően a Breton és Tzara közötti ellentét véglegesen megromlott, s ez a dadaista mozgalom lassú bevégeztét hozta.

Érdekes még megemlíteni Kassák kapcsolatát Erich Mühsam íróval, a német szélsőséges anarchista mozgalmak alapítójával, a Bajor Tanácsköztársaság aktív harcosával, akit 1934-ben a nácik az oranienburgi koncentrációs táborban végeztek ki. Mühsam 1919-ben írta meg a népeket, a munkásokat és a parasztokat háborúra buzdító *Räte-Marseillaise-t* (*Tanács-Marseillaise*), melynek refrénje így hangzik: „Auf, Völker, in den Kampf!” Ugyancsak ismert volt következő dadaista verse: „War einmal ei Revolutzer / Von Beruf Lampenputzer / Ging im Revolutzersschritt / Mit den Revolutzern mit. / Und er sprach: »Ich revolütze!« / Und die Revolutzermütze / Schob er auf das linke Ohr / Kam sich höchst gefährlich vor.”

Lee Miller táncos Man Ray felvételén, 1929

TZR.C. 2230
(dátum nélkül)

Sehr Geeherte Herr

Ich habe Ihren Brief erhalten und freue mich, dass ich auch die versprochenen Cliché-s erhalten werde. Nach Ihrer Ankunft werden wir eine Nummer herausgeben, die sich ausschliesslich mit diesen Sachen befassen wird. Am 1 Mai erscheint „Ma“ im doppelten Umfang sowohl Sie als Ihre Kollegen werden darin gebührend vertreten sein. Die Dada-Nummer des „Sturm“ habe ich gesehen, ebenso „Mecano“, hingegen habe ich die erwähnte Nummer der „Littérature“ nicht erhalten, in der letzten Zeit bekomme ich von Ihnen überhaupt sehr wenig. Hier will ich gleich betonen, dass ich die Schriften des Herrn Man Rey (Rray), die ich erst jetzt kennengelernt habe, sehr liebe. Haben Sie die Apr-Nummer des „Ma“ gesehen? Was die Zeichnungen betrifft, bin ich glücklich, dass sie Ihnen gefallen und erwarte neugierig

ihr Erscheinen. Aber den erwähnten „Dadaglobe“ kenn ich nicht. Was würde der von mir bringen? Ich möchte Ihnen gern meine Gedichte Deutsch hinausschicken und würde mich sehr freuen, wenn Sie einige darunter ins Französische übersetzen würden. Ich glaube, sie würden Ihnen gefallen, durch gegenseitige Übersetzungen würden wir auch unserer gemeinsamen Sache viel helfen. Antworten Sie bitte auch in dieser Angelegenheit -

Herrn Mühsam habe ich heute hier begegnet, aber die von Ihnen erwähnten Cliché's hat er nicht bei sich gehabt, er kannte sie auch nicht. Ich bleibe auch mit ihm in Verbindung. Die nächste Nummer der „Sezession“ wir er meinem Lager bringen. Die erste Nummer ist soeben erschienen, sowohl Sie, als Herr Aragon sind darin mit Gedichten und Prosa vertreten. Ich erwarte weitere Mitteilungen über den Pariser Kongress.

*Es grüsst Sie,
Ludwig Kassák*

[Tisztelt Uram!

Levelét megkaptam és örülök, hogy megérkeztek az ígért klisék. Ezt követően kiadunk egy számot, kizárólag ezekkel a kérdésekkel kapcsolatban. Május 1-jén a Ma dupla terjedelemben jelenik meg, benne Ön és kollégái kellőképpen képviselve. Láttam a Sturm dada számát, meg a Mécánót, de a Littérature említett számát nem, és mostanában nagyon kevés kiadványt kapok Öntől. Szeretném hangsúlyozni, hogy most olvastam Man Rey [Ray] úr írásait, és nagyon tetszenek. Láta már a Ma áprilisi számát? Örülök, hogy tetszenek a grafikák és kíváncsian várom a közlésüket. De a fent említett Dadaglobe-ot nem ismerem. Hogy mi legyen a saját dolgaimmel? Szeretném verseimet német fordításban elküldeni Önnek, és nagyon örömmre szolgálna, ha néhányat franciára fordítana. Remélem, Ön szerint is a kölcsönös fordítások közös ügyünket szolgálják. Ebben a tekintetben is várom válaszát. Mühsam úrral ma találkoztam, de az Ön által említett klisék nem voltak nála, nem volt tudomása róluk. Vele is kapcsolatban maradok, a Sezession következő számát a raktáramba hozza. Az első szám nemrég jelent meg, az Ön és Aragon verseivel és prózájával együtt. Várom a további tudósítást a Párizsi Kongresszusról.

Üdvözlettel Kassák Lajos]

Kassák a következő levelében sem habozik, ismét kéréssel fordul Tzarához, hogy írjon a Ma folyóiratba, és írásokat szerezzen más neves szerzőktől:

TZR.C. 2229

Wien, den 4 august 1924

Sehr Geehrter Herr!

Schon seit längerer Zeit habe ich von Ihnen keine Nachricht bekommen. Meinerseits benachrichtige ich Sie, dass die nächste „Ma“ anlässlich des hiesigen Theater und Musikfestes als Theaternummer in drei Sprachen erscheinen wird. Ich würde mich sehr freuen, wenn Sie auch mit einem Manuskript an dieser demonstrativen Arbeit teilnehmen würden und bitte Sie, mir So bald als möglich einen kurzen,

programmartigen Artikel zu senden: Sie arbeiten sehr viel in dieser Art und es wird daher sehr interessant sein, Ihre Meinung in dieser Frage zu hören. Ausserdem möchte ich sie bitten, von jemand anderen (mit Niveau) auch etwas zu schicken, eventuell von Cocteau. Es wäre mir sehr angenehm, wenn ich auch Clichés über Dekorations-, Marken-, Vorhänger-, Figuren-, oder Bewegungs-, und beleuchtungstechnische Entwürfe bekommen könnte. Eure Artikel werden in französischer Sprache erscheinen, bitte diese daher auch so zu schicken. Ich bitte Sie um postwendende Antwort, würde aber auch die Sendungen dringendst brauchen. Ich begrüsse Sie,

Ludwig Kassák

[Bécs, 1924. augusztus 4.

Mélyen tisztelt Uram!

Jó ideje nem kaptam semmiféle hírt Öntől. Szeretném értesíteni, hogy a Ma következő, háromnyelvű számát a helyi színházi és zenei fesztiválnak szenteljük. Nagyon örülnék, ha egy kézirattal Ön is hozzájárulna a sok kihívással járó munkához, és arra kérném, hogy minél gyorsabban küldjön egy rövid programjellegű cikket, hiszen Ön gyakran ír ilyeneket és az Ön álláspontja figyelemfelkeltő lenne ebben a kérdésben. Ezen kívül szeretném megkérni, hogy küldjön másoktól is, esetleg Cocteau-tól egy igényes anyagot. Nagyon örülnék, ha még küldene kliséket díszlettervekről, színpadtechnikai megoldásokról, mozgás- és fénytechnikai tervekről. Cikkét franciául jelentetjük meg, és kérem, eredetiben küldje el. Szeretném, ha postafordultával válaszolna, mert nagy szükségem lenne küldeményére. Üdvözlettel Kassák Lajos]

Kassák utolsó levelében Tzara 1956-os magyarországi útjára és barátságukra utalt, arra kérve, támogassa *Mesterek köszöntése* (Henri Matisse, Pablo Picasso, Georges Braque, Fernand Léger, Franz Marc, Marc Chagall, Paul Klee, Henri Rousseau, Giorgio de Chirico, Max Ernst) című kötetének francia megjelenését:

Tristan Tzara

5, rue de Lille

Paris 7e

Budapest, fin aout 1957

98, rue Bécsi

Cher ami, permets-moi de te rappeler notre conversation de l'année passée: il s'agissait de l'aide genereuse que tu m'avais offerte au sujet de mes eventuelles affaires litteraires en France. Entretemps j'ai écrit un cycle de 10 poemes au centre desquels il y a toujours le portrait d'un grand peintre moderne exprimé par les moyens de la poésie (p. ex. Matisse, Picasso, Léger, Maxt Ernst, Chirico). Etant donné le sujet, je crois que ces poemes, traduits en français, d'autant plus que je les rangerais volontiers parmi mes meilleurs productions poetiques. En même temps que cette lettre, j'envoie le texte hongrois de ces poemes à L. Gara que tu connais et qui te les montrera bientôt. Je te prie, cher Ami, de nous aider à publier ces poemes quelque part, dans une revue française: cela me ferait un très grand plaisir et je t'en serais très reconnaissant.

Avec tous mes remerciements d'avance et dans l'attente de ta nouvelle visite en Hongrie, je te prie, cher Ami, de croire à mes sentiments les plus affectueux.

Ton vieux camarade fidèle

L. Kassak

[Tristan Tzara

5, rue de Lille

Párizs 7e

Budapest

Bécsi út 98

1957. augusztus hó vége

Kedves Barátom! Engedd meg, hogy emlékeztesselek tavalyi beszélgetésünkre: nagylelkűen felajánlottad, hogy segítségemre leszel esetleges franciaországi irodalmi ügyleteimben. Közben írtam egy 10 részből álló versciklust, mindegyik vers központi témája a költészet eszközeivel megrajzolt festőportré (pl. Matisse, Picasso, Léger, Maxt Ernst, Chirico). Ami a témát illeti, hitem szerint ezeket a francia fordításra kerülő verseket a legjobb verseim közé sorolnám. E levéllel egyszerre elküldöm a versek magyar szövegét Gara L.-nak, akit ismersz, és ő elviszi hozzád. Kedves Barátom, arra kérlek, hogy segíts megjelentetni valahol ezeket a verseket egy francia folyóiratban: nagy örömömmre szolgálna, és nagyon hálás lennék neked.

Előre is köszönöm szívességedet, és az újabb magyarországi látogatásod reményében sok szeretettel üdvözöl Öreg hű bajtársad, Kassák Lajos]

Tzara 1963-ban bekövetkezett halálát követően Illyés Gyula *Fini!* című írásában⁸ így emlékezett vissza a régi barátára: „Aztán épp oly szenvedélyesen s épp oly suttogón újra Magyarországról való visszatérésének következményeit mondta el. Hosszú interjú adott a Magyar Távirati Iroda párizsi kirendeltségének. Aragon azért nem közölte le a *Les Lettres Françaises*-ben, mert a helyzetről festett sötét képet ugyan elfogadta volna, de a tanulságot túl szigorúnak találta. Az interjú így a *Monde*-ban jelent meg, az első oldalon! Egy hét múlva pedig az ország csaknem valamennyi újságjában, óriási kommentárokkal. Közben Magyarországon megszólaltak a fegyverek...”

8 ILLYÉS Gyula, *Fini!*, Nagyvilág 1964/5., 736-737.

FARKAS JENŐ

Magyar dadaizmus francia szemmel

Beszélgetés Marc Dachyval*

- A 2005-ös őszi DADA-kiállítás¹ rányomta bélyegét a párizsi művészeti életre. Mindenütt dada-plakátok. A könyvesboltokban számos, dadáról szóló könyv és album, alapművek újrakiadása és új tanulmánykötet sorjázott. Ebből az alkalomból Önnek a szaksajtó által is méltatott két új könyve és több tanulmánya látott napvilágot.

- Az első a *Dada, a művészet lázadása* címet viseli, és a nemzetközi dadaista mozgalomról szól, számos reprodukcióval. A Gallimard *Felfedezések* sorozatában jelent meg, később az Egyesült Államokban (Abrams) és Angliában is (Thames and Hudson). Japánban lefordították, ahol 2004 nyarán szerényebb kiállítás keretében mutattam be Murayamát, a japán dadaistát és Kurt Schwitterst, a dadaista *Merz-fogalom*² kitalálóját. A második könyv címe *Dada-archívum/Krónikák (Archives Dada / Chronique)*. Ez a 600 oldalas munka talán egyszerűbbnek tűnik, de sokkal ambiciózusabb, mivel szerettem volna átnyújtani a francia olvasónak a dadaizmusra vonatkozó hatalmas többnyelvű forrásanyagot, amely a művészek számára is releváns dadaizmus-történet. Vagyis a kiadatlan vagy nehezen fellelhető archív anyagok legteljesebb gyűjteménye. Az olvasó kiáltványokon, visszaemlékezéseken, beszélgetéseken keresztül élheti át ezt az izgalmas kort, amelyben a dadaizmus megszületett.

* Marc Dachyval 2005 őszén találkoztam a párizsi Pompidou Központban rendezett dada-világkiállítás idején, a Tschann könyvesboltban (Montparnasse). Onnan mentünk fel a negyedik emeleti dolgozószobájába, ahol hatalmas dada-archívumának értékes darabjait nézegettük. Aztán meghívott egy pohár borra, és elmesélte, hogy éppen Brüsszselből érkezett, az Archives Dada / Chronique (Dada-archívum / Krónikák) bemutatójáról. Ismerte a magyar dadát is, gyakran írt Kassák Lajosról. A japán dadáról szóló könyve szerint Kassák olyan mély hatással volt Murayamára, hogy a MAVO című 1924-es japán folyóirat első két betűje a MA-ra utal. Sőt maga Dachy is egyik fő művének, a Dada Archívum - Krónikák borítóján is a Kassák-féle (Tristan Tzara Gáz-szív című színművének magyar kiadásához készült) borító négy betűje szerepel. A beszélgetés első alkalommal jelenik meg magyarul. (F. J.)

1 DADA-kiállítás a párizsi Centre Georges Pompidou és a washingtoni National Gallery of Art közös rendezésében, 2005. október 5. - 2006. január 9.

2 A *Merz* a német *Kommerz* szó második részére, a merkantalista társadalom szimbólumára utal (F. J.).

- Honnan ered a dadaizmus és az avantgárd iránti vonzalma? Egyáltalán, hogyan vágott bele a dadaizmus tanulmányozásába?

- A világ legtermészetesebb módján. Ekkor az avantgárd - mint kutatási terület - felfedezőkre várt. Ahogy a témában haladtam előre, fel kellett tárnai a terepet és elkészíteni a térképet. Közben egyre több érdekes dokumentumra bukkantam. Az *archívum* szót Robert Motherwell csodálatos *Dada Painters and Poets* (Wittenborn, New York, 1951) című könyvéből vettem át. Francia nyelvterületen is égetően hiányzott egy ilyen típusú könyv. Az eltelt fél évszázad alatt irdatlan mennyiségű kötet jelent meg; csupán a Schwitters-szövegek remek német kiadását említeném. Talán még alaposabb munkát lehetett volna végezni, mint Motherwell. Ellentétben az amerikai szerzővel én nem a megjelent anyagokat szerettem volna kiadni, hanem az éppen folyamatban lévő kutatásaim eredményeit. Az *archív* szó jelentése is a kiadatlan anyagokra utal. Az elképzelés valósággá vált, és néhány segítőtársból összeállt a csapat: Monique Fong angolból, Corinne Graber németből fordított. Lényegében két évtizedes kutatás, felfedezések és feltevések sora következett. Sikerült kiadni 1994-ben Aragon ismeretlen irodalomtörténeti esszéjét (*Kortárs irodalomtörténet - vázlat*, 1923), rábukkantam Hannah Höch és Edouard Roditi 1959-es, vagy Marcel Janco és Francis Naumann 1982-es beszélgetésére, akárcsak Ben Hecht visszaemlékezéseire. Ez az utópisztikus könyv kezdett formát ölteni, számtalan cikket fedeztem föl különféle lapokban, és lassan helyükre kerültek a dolgok, úgy, ahogy ez az életben szokott történni.

- Ön a dadaizmust „korlátlan forradalomnak”, a háborús kor „őrületétől való tökéletes elhatárolódásnak” nevezi, mely elutasítja a művészet lerombolását a „művészet plusz művészet” jegyében.

- A Tzara-féle művészet plusz művészet kifejezés lényegében egy elmélyültebb, igényesebb és radikálisabb művészetre vonatkozik. A művészet plusz művészet frappáns megfogalmazás. Tanulmányában Tzara a művészet-mint-rombolás képzetre keres választ, illetve a dadaizmust ért közönséges és alantas vádakra, miszerint a dada kizárólag a tagadást képviselné.³ Holott a dadaista alkotásban a rombolást az építkezés egyik fázisának kell tekintenünk. A korlátlan forradalom-fogalom Tzarának a korszaktól való eltávolodására utal, bizonyos védvonalra, már-már buddhista távolságtartásra, mely a szerző a tökéletes közömbösségét érzékelteti. Itt a *forradalom* nem program, hanem várakozás és türelem.

- Azt írja egyik könyvében: „A dada feltárta a valóságot, életet teremtett és védekezésre használható fegyvert adott az emberek kezébe.” Ez valóban így van?

- Hiszen a dada maga a válság, amely módosítja és felgyorsítja az absztrakciót és egyúttal elveti a modernitás elvét; a dada felszabadít, olyankor, amikor a művészet elidegenedik, terméké válik és tiltakozásra képtelen.

- A dadaizmus talán az egyik legfontosabb az avantgárd mozgalmak közül, hiszen semmit sem veszített időszerűségéből.

3 A belga dadaista Clément Pansaers ebben az értelemben használja a „rombolás mint az építkezés szakasza” fogalmat (F. J.).

Marc Dachyt a dadaizmus „élő enciklopédiájának” tartották. Mindössze hatvankét évet élt, tizenhat kötetnyi életműve szinte kizárólag a dadaizmushoz kötődik. Antwerpenben született 1952-ben, Párizsban hunyt el 2015-ben. 1973-ban adta ki a *Luna-Park* című avantgárd folyóiratot, amely meghozta számára az elismerést. 1978-ban, Eugène Ionescotól vehette át az Alkotók díja (Prix des créateurs) elnevezésű rangos kitüntetést. Évtizedekig foglalkozott Clément

Pansaers, a belga dadaizmus megalapítójának műveivel, franciára fordította és gondozta Kurt Schwitters, Raoul Hausmann, Gertrude Stein, John Cage, Piet Mondrain, Theo von Doesburg, Francis Picabia legfontosabb írásait. 2000-ben, Kiotóban megkapta a Villa Kujoyama-díjat. Fontosabb művei: *Journal du Mouvement Dada 1915-1923* (a francia Művészeti Könyv Nagydíja, 1990), *Tristan Tzara, dompteur des acrobates* (*Tristan Tzara, az akrobaták idomárja*, 1992); *Dada au Japon* (*Dada Japánban*, 2002), *Dada, la révolte de l'art* (*Dada, a művészet lázadása*, 2005); *Archives Dada / Chronique* (*Dada-archívum/ Krónikák*, 2005); *Il y a des journalistes partout. De quelques coupures de presse relatives à Tristan Tzara et André Breton* (*Csupa újságíró mindenütt. Néhány újságvágás Tristan Tzaráról és André Bretonról*, 2015).

- A dadaista kinyilatkoztatások sohasem voltak olyan időszerűek, mint ma. A dadaisták a kezdetektől hangoztatták, hogy a civilizáció fejlődése csupán vészjósló komédia, az emberek agyát kilúgozták, az egyént megfosztották gondolkodásától és ahhoz való jogától, hogy gondolkodjék. Engedelmességre kényszerítették a nyelvet és eszközzé silányították. A dadaizmus szerint a nyelvnek vissza kell adni alkotói szabadságát, hogy az ember fellázadhasson a közösség ellen, és a művészet révén felszabadíthassa szemléletmódját. Ezek az elvek ma is érvényesek, éppúgy, mint a múlt század elején. A mai ember is elveszítette uralmát a világ fölött. Bolond módjára rohan a falnak, mint 1914-18-ban. A dadaizmus időszerűségét nem lehet megkérdőjelezni, hiszen a lázadás szépségét, szükségszerűségét és felszabadító erejét hirdeti.

- A dada-kiállításon több könyv borítóján is látható az 1922-ben Bécsben megjelent *Gáz-szív* című Tzara-színmű borítóján szereplő grafika. Kassák négy DADA betűjét ön is felhasználta, kisebb módosítással, a most megjelent *Dada-archívum/Krónikák* című könyvének fedelén.

- Ez valóban átvétel, de más a könyvméret és a háttérszín is. Arra figyeltem, hogy Kassák képszerkesztése megőrizze eredeti ritmusát, és javasoltam a grafikusoknak, hogy szerkesszék át az eredeti borítót (a sajtókritikák közölték az első variánst) és tartsák figyelembe a betűk közti távolságot, valamint az eredeti Kassák-mű megbillent egyensúlyát. A könyvben jelezzük az eredeti mű adatait. A változtatás kézenfekvő volt, az én könyvem borítóján szürke a háttér és nem bézs. Kis csalással az eredeti betűket vettük

át, de a pontosság kedvéért ön azt állítja, hogy Kassáknál a két *d* vörös és a két *a* fekete. Nálam viszont, az egyik *d+a* fekete, a másik *d+a* vörös. Nos, a kép ritmusa annyira lekötötte a figyelmünket, hogy a színek alapján nem láttuk az ismert *dada* szót. A Kassák-grafikán jobbra *dd* és *aa* látható. Az eredeti színeket ugyan megtarthattam volna, de a látványt tartottuk lényegesnek, ami maradéktalanul megvalósult.

- Ön szerint ezen a kiállításon a magyar dadaizmus megérdemelt volna egy külön termet, olyan művészekkel, mint Kassák Lajos, Moholy-Nagy László, Breuer Marcell, Barta Sándor, Uitz Béla, Szittya Emil, a táncművész Lábán Rudolf és mások?

- Igaza van, bár Kassák szerepel a kiállítás katalógusában,⁴ ez valóban kevés. Kassák pazar művész, mindig szenvedélyesen érdekelt mint ember is, és mint a MA legendás kiadója. Gyakran bámulattal írtam róla, főképp a dadaista művei és a Kun Bélának adott találóan okos válasza miatt. Hogy mi a véleményem a feltett kérdésről? Habár szinte mindenki „a teljes dadát bemutató”, „átfogó” kiállításról beszélt, valójában hiányos volt. Annál is inkább, hogy a dadaizmus megértése szempontjából a dada kelet-európai vonulata kulcsfontosságú kérdés, mert párizsi változatához viszonyítva áttekinthetőbb és nyilvánvalóbb.

- A Pompidou Központ fennállása óta kiadott legnagyobb katalógusban⁵ nem túl gyakran idézik az ön műveit. Mivel magyarázza ezt az álláspontot?

- Lényegében az elismerés igen sajátos formájának tekintem. Látszólag műveim valódi tekintélyét nem fenyegeti az a veszély, hogy ez az elismertség növelné. A szerzők gyakorlatilag lemondtak a feltételezett tudományos hitelességükről és a témára utaló hasznos információkról is. Higgye el nekem, szívem szerint (ami sem nem „gáz-szív”, sem nem háborgó szív) boldogan lemondok arról, hogy a katalógust lapozgatva vég nélkül bosszantó hibákra és hiányosságokra bukkanjak. S még kevésbé szeretném ellenőrizni, hogy általában vagy csak elvéve hiányzanak a munkáimra való utalások. Amikor például valamiféle hivatkozást látok egy hannoveri Merz-matinéra, melyben nem említik a matinéra utaló Schwitterszöveget (mintegy tizenöt éve, 1990-ben adtam ki franciául⁶), az az érzésem, hogy becsapják az olvasót,

Tzara Gáz-szív című kötetének borítója Kassák grafikái megalásában, 1922

4 Carole BENAITEAU, *La Hongrie, Lajos Kassák MA = Catalogue DADA*, Centre Pompidou, Paris, 2005, 500-503.

5 *DADA. Catalogue*, szerk. Laurent LE BON, Centre Pompidou, Paris, 2005 (1024 oldal).

6 Kurt SCHWITTERS, *Merz*, szerk. Marc DACHY, Éditions Champ Libre - Gérard Lebovici, 1990.

megfosztják lényegbevágó forrásoktól, magától Schwitterstől. Így az egész komolytalannak tűnik. Talán egyedi eset, hiszen a szerző egyetemi hallgató, akinek a témavezető professzora igen elcsodálkozott, hogy 1994-ben én voltam a Pompidou Központ Schwitters-kiállításának a kurátora. A professzor mindent megmozgatott, hogy a helyembe lépjen. Furcsa dolgai voltak, tanártársai sem kedvelték. Chirac hűséges udvaroncaként vált ismertté, aki hatékonyan egyengette saját karrierjét. Természetesen akadnak kevésbé erős egyéniségű diákok, akik tudják, hogy a siker érdekében kit szabad idézni és kit nem. Elismerem, meglehetősen alacsony szintű történet, de szóba kellett hoznom, hiszen ilyen helyzetben mit lehet kezdeni a tudományos korrektség fogalmával. Ha ezt a sekélyes embertípust látom és Kurt Schwittershez, a humorérzék és a választékos ízlés mesteréhez hasonlítom, a szintkülönbség kirívó. Ennél sokkal fontosabb, hogy a Champ Libre kiadta Kurt Schwitters írásából összeállított, az igazi szakemberek által ismert, félezer oldalas könyvet.

- *Moholy-Nagy László Látás mozgásban című könyvéről írta, hogy „kimagasló és végrendeletszerű”. Ön szerint Moholy-Nagy milyen szerepet vitt a két világháború közötti avantgárd mozgalmakban?*

- Moholy-Nagy nem foglal el központi helyet, mint Tzara a dadaizmusban, viszont egyike az avantgárd hivatkozási pontjainak. Művei a dadaizmus legjobb korszakát jelzik. Több jelentős kiállítást szenteltek Moholy-Nagy műveinek. Az *Akik megváltoztatják a világot* elnevezésű Lyoni Biennálén (1993) sikerült bemutatnom az elképesztő *Fény-tér modulátor* című művét, és a kiállítás katalógusában részletet közöltem a *Látás mozgásból*, mely a halálát követően látott napvilágot.

Egyesek Moholy-Nagy másodrangú szereplőnek tartják. Ez az állítás egyszerűen embertelen, mert számomra a testamentumszerű *Látás mozgásban* maga a csoda, a művészi ismeretek és érzékenység aranybányája. Művészi ítéletei, állásfoglalásai tökéletesek. A II. világháború végi korszakforduló nagykönyvének nevezném. Moholy-Nagy óriási művész, nem beszélve a MA-ról, a Bauhausban játszott szerepéről és a Bauhaus-könyvekről.

- *A Tristan Tzara, az akrobataszelídítő című könyvében olvastam a magyarok által is kevésbé ismert Szittyta Emilnek Tzaráról szóló írását.*

- Talán nem annyira fontos ez a dokumentum, bár Szittyta Zürichből ismerte Tzarát. Vallomásában bizonyos féltékenység is érezhető, ami Tzarával gyakran megesett, hiszen koraérett volt. Ennek ellenére Szittyta története érdeklődésre tarthat számot, hiszen Tzarára úgy tekint, mint az irodalom berkeiben bókászó rövidnadrágos kislányra. A szöveg *Tristan Tzara, az akrobataszelídítő*ben jelent meg, az *akrobataszelídítő* szót viszont Tzara *Zürichi krónikájából* vettem át.

(2005/2006, Párizs-Budapest)

SZIRMAI ANNA

Arrigo Lora-Totino, 1928–2016

Az idén 88 éves korában meghalt Arrigo Lora-Totino az experimentális tendenciák Olaszországban megjelenő irányainak meghatározó alakja volt. A kísérletezők között is extrém kísérletező, aki nemcsak átjárhatóvá tette a költészet határait, hanem kiterjesztette annak megjelenési formáit térben és időben.

A festészettől induló művész az hatvanas években kezdett el az akkor már a világ több pontján megjelenő konkrét költészet iránt érdeklődni. A verbovizuális kísérletezés jegyében a jelköltészet különböző megnyilatkozási formáit vizsgálta, a tipografikus megjelenítés mellett a hangzó kifejezés lehetőségei is foglalkoztatták. Torinóban 1961-ben alapította meg az Antipiùgiù című kísérleti költészeti folyóiratot, amelynek 1966-ig megjelent négy számában a korszak jelentős alkotói képviseltették magukat.¹ Az interdiszciplináris művészet kutatására Enore Zaffiri zenésszel és Sandro De Alexandris festővel megalapította a *Studio di Informazione Esteticá*t (Esztétikai Információs Stúdió), amely a zene, a képzőművészet és a költészet határterületein kialakuló interakciókkal foglalkozott. Lora-Totino a konkrét költészet és a hagyományos művészeti megnyilvánulások közötti átmenet lehetőségeit több irányból, nemzetközi összefüggésben vizsgálta, deklamációs kísérleteit és fonikus költészeti performanszait a világ számos fesztiválján bemutatta. A *Futura. Antologia storico-critica della poesia sonora* című kislemez-antológia 1978-ban jelent meg Lora-Totino szerkesztésében, amely a futuristáktól a dadán át a kortárs kísérletekig tekinti át a hangzó költészet fejlődését. Ebben az időszakban alakítja meg az *Il Dolce Stil Suono* című hangköltészeti művészcsoportot, Giovanni Fontana, Adriano Spatola, Giulia Niccolai és más olasz költők részvételével.² Az emberi hang potenciáljának maximális kihasználására törekedett, egyik nagy sikeres performanszában az expresszív futurista hangzó kifejezést idézte fel. Sokrétű érdeklődése a költészet fonikus és verbovizuális kiterjedésén is túlnőtt, az egész testet bevonta a kifejezésbe, a gesztusköltéssel átlépett a költői performansz közegébe.

Arrigo Lora-Totino több ízben szerepelt magyarországi csoportos kiállításokon, vizuális költeményeivel vett részt az 1996-ban 28 nemzetközi alkotó műveiből megrendezett *Képköltészet* című szabadtéri kiállításon.³

1 SzOMBATHY Bálint, *A konkrét költészet útjai*, Képzőművészeti Alapítvány, Kaposvár, 2005.

2 *Il dolce stil suono, Baobab - Informazioni fonetiche di poesia*, n° 4, Edizioni Publiart Bazar, Reggio Emilia, 1980.

3 *Képköltészet*, szabadtéri kiállítás a Liszt Ferenc téren, Budapesti Őszi Fesztivál, 1996. szeptember 27. - október 13., <http://www.artpool.hu/pictpoetryhu.html>.

Giovanni Fontana, Lamberto Pignotti, Arrigo Lora-Totino és Eugenio Miccini

A kiállítást is szervező Artpool Művészetkutató Központ több mint harminc éve foglalkozik az underground művészeti tendenciák dokumentumainak gyűjtésével, ezen belül kiterjedt vizuális és hangköltészeti anyaggal is büszkélkedhet. A kutatóközpontban gazdag bibliográfia érhető el Arrigo Lora-Totino életművéről,⁴ amely a korszak nemzetközi kísérleti költészeti kontextusában kutatható. A hangköltészet elméleti háttérét átfogóan elemző Lora-Totino-tanulmány Szkárosi Endre fordításában 1994-ben, a téma máig egyik legátfogóbb hangköltészeti kiadványában jelent meg.⁵

A művész tizenkét évvel ezelőtt, 2004-ben Budapestre látogatott. Előadást tartott az Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz tanszékén a hangköltészet és a gesztusköltészet saját életművében is jelentős szerepet betöltő kérdéseiről, majd hang- és tornaköltészeti performansszal lépett fel az Artpool P60 kiállítóterben. „Folyékony költészeti” (*poesia liquida*) kísérletei során saját találmányán, a „hidromegafonnak” nevezett hangszeren játszott. A tornaköltészet az aktív testmozgást emeli a költészet szintjére: a humor a szabad, experimentális gondolkodás éltető eleme.

Játék a hangokkal és betűkkel, a jelek esetleges kombinációjából felépülő, minden érzékszervre ható mű megteremtése: a kísérleti költészet Arrigo Lora-Totino életművében az interdiszciplináris alkotás esszenciája.

4 Az Artpool honlapján elérhető a releváns szakirodalom listája: <http://www.artpool.hu/Fluxusbibliography/Lora-Totino.html>.

5 *Hangköltészet. Szöveggyűjtemény*, szerk. SZKÁROSI Endre, Artpool, Budapest, 1994.

SZKÁROSI ENDRE

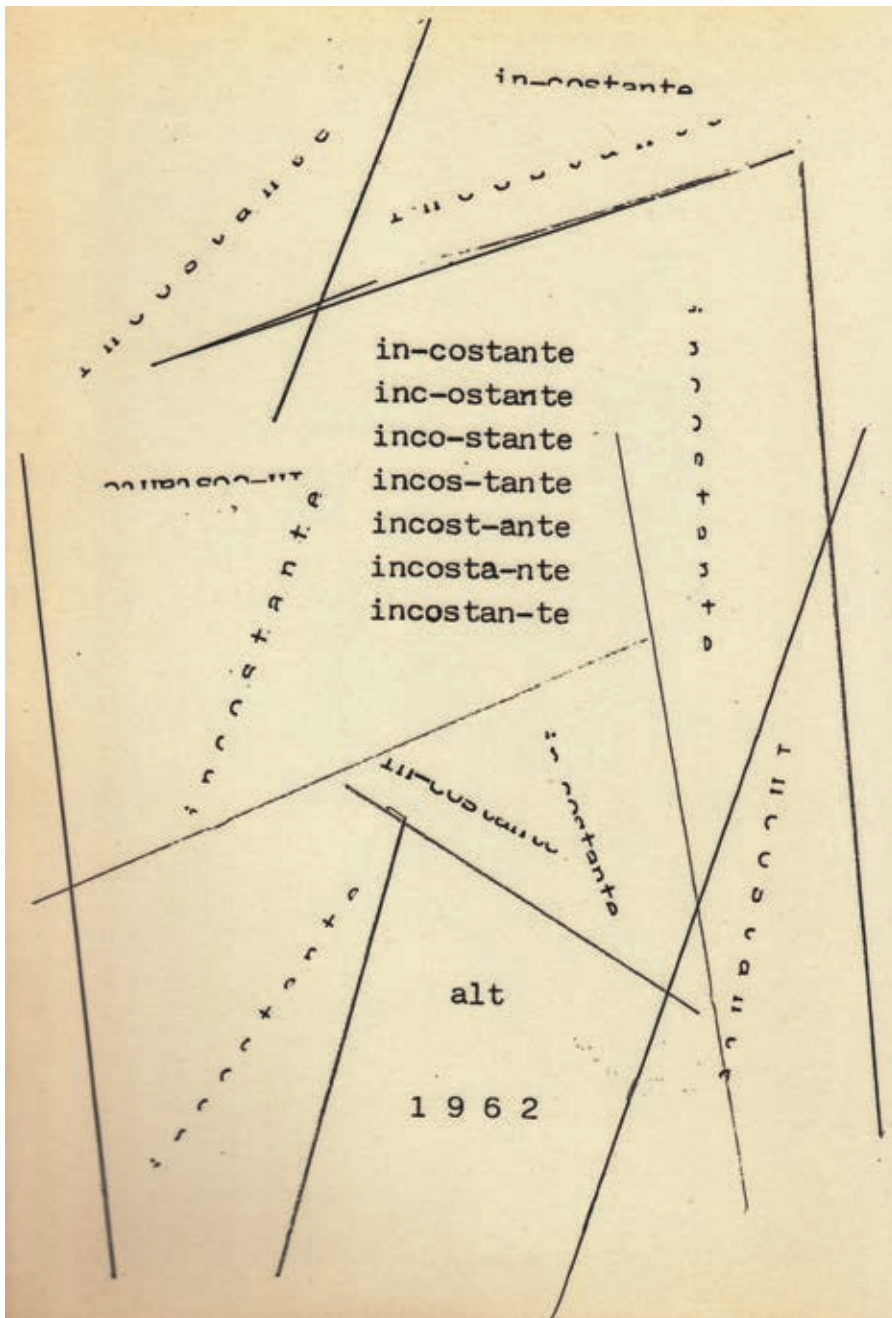
Arrigo Lora-Totino totális költészete

88 éves korában meghalt a 20. század második felének egyik legizgalmasabb experimentális alkotója, mozgalmak és újítások kezdeményezője és tanúja, vizuális és hangköltő, gesztusköltészeti performanszművész, az olasz Secondo Novecento egyik főalakja. Élete, tevékenysége Torinóhoz kötötte, de Olaszországban mindenütt otthon volt, archívumok, galériák, kísérleti centrumok központi alakjaként is. Alkotótevékenységének sokrétű és összetett poétikája és gyakorlata indokoltta teszi, hogy vele kapcsolatban is a *totális költészet (poesia totale)* spatolai terminusát alkalmazzuk.

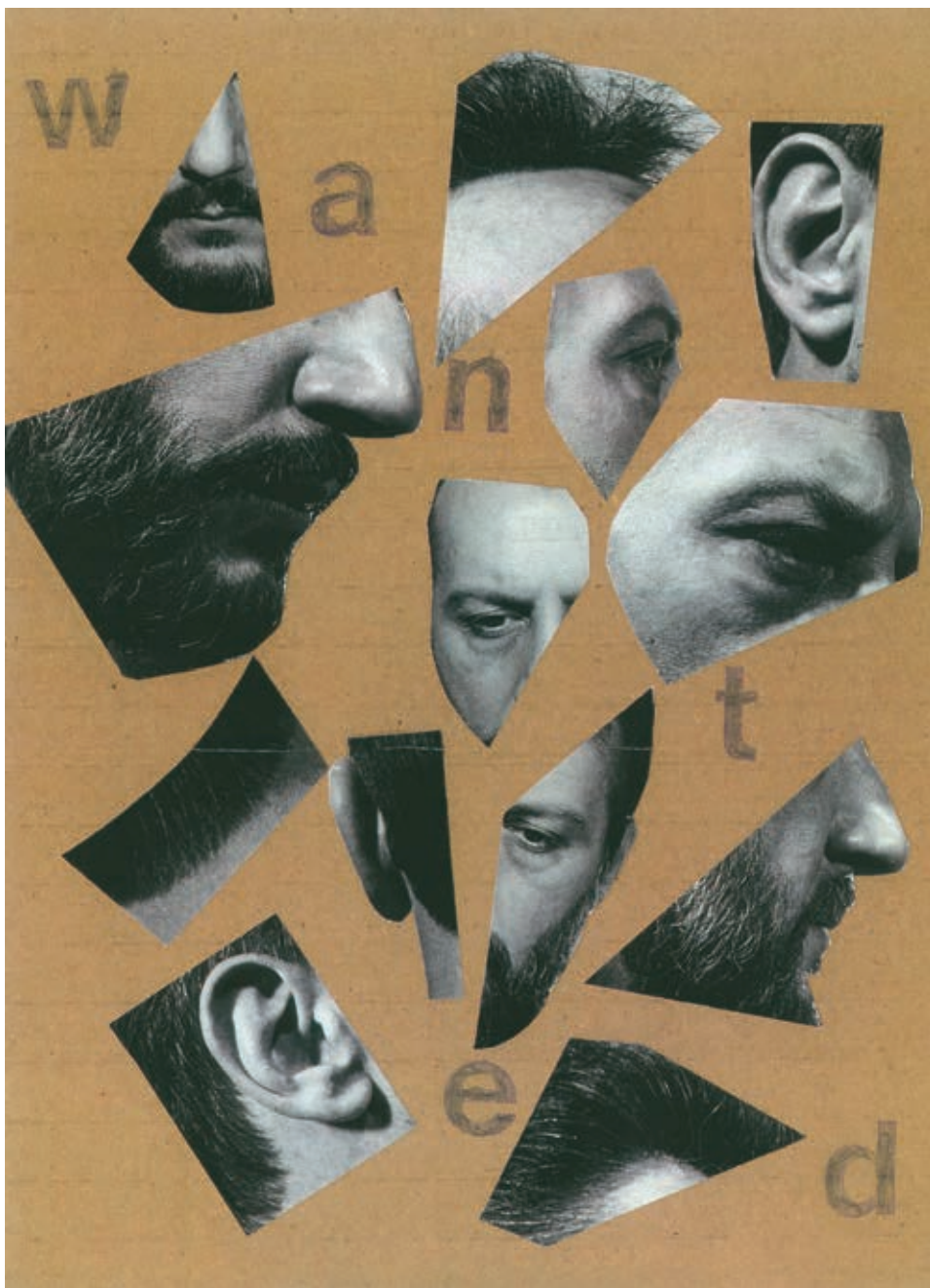
Pályáját érdekes módon annak a Carlo Bellolinak a hatása alatt kezdte, aki szimbolikus utolsó futuristaként az új, konceptuális képköltészeti irányzatok, mozgalmak előfutáraként a konkrét költészet első nagy alakja volt. Lora-Totino azonban – és ki tudja, miért – hamar kivonja magát Belloli vonzasköréből, és karakteres, összetéveszthetetlen saját utat és poétikát dolgoz ki, amelyben a nyelvi jel és a test kiterjesztésének valamennyi módozatát aktiválja. A történeti hagyománnyal – leginkább a futurizmuséval – való szerves kapcsolatát azonban soha nem adja fel, sőt egyik első elkötelezett kutatója a mozgalomnak. Avantgárd folyóiratok („antipiùgìu” és „modulo” – azaz „netovábbfelé” és „űrlap”) kiadása, Esztétikai Információs Stúdió alapítása (Torino, 1964), hangversenyek lemezen, kazettán történő forgalmazása mellett ő volt az, aki a történeti hangköltészet mindmáig legalaposabb kiadványát állította össze és gondozta: a hét nagylemezből álló *Futura – Poesia Sonora* című hangantológiát (Cramps Records, 1978), amely újabb és újabb kiadásokban és hordozókon is megjelenik a későbbiekben.

Kiindulása a nyelvi jel írott formája, a betű, a belőle keletkeztethető láncolatok, szavak és szótagok, amelyek vizuális és fogalmi spektrumát rendkívüli, zárt ökonómiával kezeli, s az ebből is eredő feszültség a gondolati, olykor már-már illuzorikus teret is megteremti, megjeleníti. A nyelvi jelek adott formavilágába a mellékjelek, az egyéb írásjelek és grafémák együtteseit is bekapcsolja, s e komplex jelvilág törvényszerűen vezeti el a valóságselemek akár fényképszerű, akár konkrétan tárgyi beillesztéséhez a költői közlés struktúrájába. Revelációszerűen problematizálja a szöveg (textus) és a hordozó térbeliségének a viszonyát *Il fiore della prosa (A próza lényege/virága)* című autentikus sorozatában.

A nyelvi közlés közties tereit hasznosítja a fonematikus eredetű hangkölteményeiben is a beszédaktus természetes hangvilágának ilyen értelmű esztétikai alkalmazása során, s a gesztualitás is megjelenik hangkölteményeinek dinamikájában. Fáradhatatlan újtóként új hangszert alakít ki, a *hidromegafont*, más néven *likvimofont*, vagyis azt a vízzel telített, sajátos formájú rézcsövet, amelyben a belekerülő hangok egészen más minőségben és rendszerben szólalnak meg, s amely mintegy – a költőt idézzük – „a költészet

Arrigo Lora-Totino *in-costante* című limitált kiadású könyvmunkájának (1962) borítója

Könyvoldal Arrigo Lora-Totino *!wanted!* című limitált kiadású könyvmunkájából (2002). Forrás: Artpool Művészettudató Központ

spermáját hinti a nézők közé". A „folyékony költészet” (*poesia liquida*) mellett – éppen a *futurista deklamáció* hagyományát élesztve föl s fejlesztve tovább – létrehozta a kidolgozott mozdulatokra, gesztusokra, a karakteres arcjátékokra és testtartásokra építő „tornaköltészetet” (*poesia ginnica*) is. Így szinte már természetesnek tűnhet föl, hogy a zöreijenét felelevenítve továbblép a „folyékony zene” felé, és – éppen Belloli nyomán – háromdimenziós, *plasztikai költészetet* művel.

Gesztusköltészete hangig minimalizmussal párosul, és az intenzív, koncentrált, hatásmaximalizáló közlésnek a humort sem nélkülöző rendjét teremti meg. Sőt a humor Lora-Totino művészetének általában is alapközege. Hangköltészete is a lehetséges minimumra redukált eszközrendszerrel él csupán, ám technikai értelemben a kevés jelet és effektust szigorú és fantáziadús szerkezeti elgondolás alapján halmozza és sűriti. Kiapadhatatlan életerőről valló vizuális költészete is a folytonos megújulás poétikáján alapszik: Lora-Totino pár év elteltével mindig új kifejezőeszközöket talált, és az elrendezés, a kompozíció módja, az elme csavarossága volt az, amely a folytonosságra utalt, illetve műveit tekintve mindig is utalni fog.

Nemrégiben lezárult, sokrétű és tartalmas életműve alapvető kutatások tárgya lesz (részben már az is) az experimentális költészet és művészet olasz és nemzetközi kutatói számára.

ARRIGO LORA-TOTINO MŰVEI ÉS A RÓLA SZÓLÓ ANYAGOK FELLELHETŐSÉGE AZ ARTPOOL ARCHÍVUMBAN

Publikációk

LORA-TOTINO, Arrigo – DE ALEXANDRIS, Sandro: *Busta Celeste* (Situazioni plastico-verbali, No. 3), Studio di Informazione Estetica, Torino, Italy, 1969.

LORA-TOTINO, Arrigo – DE ALEXANDRIS, Sandro: *I'in Finito* (Situazioni plastico-verbali, No. 1), Studio di Informazione Estetica, Torino, Italy, 1969.

LORA-TOTINO, Arrigo – DE ALEXANDRIS, Sandro: *Un Nonnulla* (Situazioni plastico-verbali, No. 2), Studio di Informazione Estetica, Torino, Italy, 1969.

LORA-TOTINO, Arrigo: *Y. Dismisura testi*, Frosinone, 1983.

Hang

Poesie Sonore Internationale 1., ed. by Henri Chopin.

MAIL MUSIC project by Nicola Frangione – collective work, 1982.

Baobab 3. (phonetic informations of poetry).

Text-Sound Festivals – 10 years.

FUTURA – Poesia sonora, 1978. Critical-historical anthology of sound poetry, edited by Arrigo Lora-Totino.

Mouthworks (Past and Modern Sound Poetry in Italy / Soundpoems from Yu, USA and NL), 1988.

Videó

Polyphonix 4. Festival International de Poésie Directe, 1982, 55', Festival organisé par: Jean-Jacques Lebel & Jacqueline Cahen, © CNAC GP Polyphonix, 1984.

Lora-Totino a bibliográfiákban

- CROUWEL, Wim (ed.): *Klankteksten. Konkrete poëzie? Visuele Teksten. Sound Texts. Concrete Poetry? Visual Texts. Akustische Texte. Konkrete Poesie? Visuelle Texte*, Stedelijk Museum, Amsterdam, 1971, 230 p., ill., ff.
- DEECKE, Thomas (ed.): *Avantgarden Retrospektiv*, Westfälischer Kunstverein, Münster, 1980, 202 p., ill., ff.
- WILLIAMS, Emmett (ed.): *An Anthology of Concrete Poetry*, Something Else Press, New York - Villefranche - Frankfurt, 1967, 342 p., ill., ff.
- MAHLOW, Dietrich - Arrigo LORA-TOTINO (eds.): *La Biennale di Venezia. Mostra di poesia concreta*, Venezia, 1969, 154 p.
- ROOK, Gerrit J. de (ed.): *Anthologie visuelle poëzie. 133 dichters uit 25 landen. Visual Poetry Anthology. 133 Poets from 25 Countries*, Uitgeverij Bert Bakker, Den Haag, 1975, 218 p., ill., ff.
- The Record as Artwork from Futurism to Conceptual Art. The Collection of Germano Celant*, The Fort Worth Art Museum, Fort Worth, 1977, 121 p., ill. ff.
- SPATOLA, Adriano: *Verso la poesia totale*, G.B. Paravia & C., Torino, 1978, 134 p., ill., főként ff.
- CHOPIN, Henri: *Poesie Sonore Internationale*, Jean-Michel Place Éditeur, Paris, 1979, 309 p., ill., ff.
- Polyphonix 5 Italia. Festival internazionale di poesia 'diretta', video, musica, performances, danza e teatro*, Milano Teatro Carcano, Milano, 1983, 26 p., ill., ff.
- FAYE, Jean Pierre - Jean-Jacques LEBEL (eds.): *Polyphonix, Change, No. 42* (special issue dedicated to Polyphonix 5), 1983, 168 p., ill., ff.
- JANICOT, Françoise (ed.): *Poésie en Action. Photographies, Les Encyclopedies de l'an 2000*, Paris-Loques-NèPE, Issy-les-Moulineaux, 1984, 127 p., ill., ff.
- GIANNI, Eugenio: *Póiesis. Ricerca poetica in Italia*, Istituto Statale d'Arte, Arezzo, 1986, 407 p., ill., ff.
- JACKSON, Sarah (ed.): *Books Build Bridges. International Copier Art Bookworks Exhibition '86*, Tech-Press Technical University of Nova Scotia, Halifax (Canada), 1986, kb. 80 p., ill., ff.
- AGUIAR, Fernando (ed.): *1.º Festival internacional de poesia viva*, Museu Municipal Dr. Santos Rocha, Figueira da Foz (Portugal), 1987, 226 p., ill., ff.
- Festival de Tarascon. 5èmes échanges internationaux de poésie contemporaine. „La poésie à travers le monde” 1958-1988. Un instantané à l'été 88*, A.G.R.I.P.P.A., 1988, 109 p., ill., ff.
- HULTBERG, Teddy (ed.): *Literally Speaking. Sound Poetry & Text-Sound Composition*, Bo Ejeby Edition, Göteborg, 1993, 92 p., ill., ff.
- Punti di vista. Proposta N. 5*, Circolo Culturale Il Gabbiano, La Spezia (Italy), 1994, kb. 100 p., ill., ff.
- NAGY Pál: *Az irodalom új műfajai*, ELTE BTK Magyar Irodalomtörténeti Intézete - Magyar Műhely, Budapest, 1995, 447 p., ill., ff.
- BANDINI, Mirella (ed.): *Arrigo Lora-Totino. Il teatro della parola*, Lindau, Torino, 1996, 166 p., ill., főként színes.
- From Cinema Archeology to Mail Art. Exhibition October 17-20 1996*, Museo Antonio Marmi, Fano (Italy), 1996, kb. 100 p., ill., ff.
- BULATOV, Dmitry (ed.): *A Point of View. Visual Poetry: The 90s. An Anthology*, Simplisii, Kaliningrad (Koenigsberg), 1998, 591 p., ill., ff.

- SZKÁROSI Endre - PUSKÁR Krisztián (eds.): *Il mondo e stato RICONSIDERATO. Poesie italiane del Secondo Novecento, lineare, visiva, sonora, plurilingue*, Bölcsész Konzorcium, Budapest, 2004 (CD-ROM).
- BULATOV, Dmitry (ed.): *Homo Sonorus. An International Anthology of Sound Poetry*, The National Center for Contemporary Art (NCCA), Kaliningrad, Russia, 2001, 4 audio CD 440 p., ill., ff.
- CHIARLONE, Bruno (ed.): *Libro D'Artista*, Edizioni Futuriste della „Litolatta” Savona, Italy, 2005, 30 p., ill., színes.
- BARBIERI, Carla - MAFFEI, Giorgio (eds.): *I libri di ALT (Arrigo Lora Totino)*, In forma di libro, 9, Biblioteca civica d'arte Luigi Poletti, Modena, 2006, 65 p., ill., színes.
- SPATOLA, Adriano: *Toward Total Poetry*, Otis Books / Seismicity Editions, Los Angeles, 2008, 169 p., ill., ff.
- Libro d'artista 2008*. Mostra internazionale, Cartacanta, Italy, 2008, o. n. (10 p.), ill., színes.
- Percorsi della Scrittura*, Archivio Libri d'artista, Milano, 2008, 71 p., ill., színes.
- Omaggio a Lotta Poetica. 74 artisti e una rivista*, Fondazione Berardelli, Brescia (BS), Italy, 2009, 136 p., ill., színes.
- Calligrammes & compagnie, etc. (Des futuristes à nos jours)*, Éditions Al Dante, Paris, France, 2010, 560 p., ill., ff.
- Cento + 1 Libri d'Artista Dal Micro al Macro*. Archivio Libri d'artista Milano di Fernanda Fedi e Gino Gini, Foligno, 2013, 112 p., ill., színes.

WEHNER TIBOR

A gondolattalanság petyhüdt borotvahabja

100 éves a dadaizmus-kiállítás*

(A szabadság-surranópálya)

A szabadversek áradásának, bővedjének idején - üvölts, üvölts, üvölts, üvölts, üvölts, üvölts, üvölts - és még száznegyvenszer -, nem tudom, megfogalmazható-e az a vélekedés, hogy el kellene gondolkoznunk azon, hogy nézni, csak úgy nézni, már az is nagyon megerőltető és igencsak kockázatos. A szemlélődés: szörnyű nehéz feladat, próbára tevő foglalatosság, el nem hárítható felelősség. Merthogy a nézés egyben tudomásulvétel, beleegyezés, elfogadás, cinkosság, amelyet gyakran nem ellensúlyozhat kellőképpen a beszéd sem. És nem lázadhat fel semmi ellen, nem háríthat át semmit a szemlélődő: a nézés szigorúan egyéni, a magánszférán belül megrekedő tevékenység. És nem tehető ellene semmi, hacsak nem a szemhéjak lehunyása, akkor viszont nem látható az, amitől el szeretné határolni magát a nézelődő. Tipikus csapdahelyzet, mert a nemnézés is nézéssé válik. Nézni kell, nincs mese, még akkor is, ha maga a nézés nem parancsolható. A nézés a szabadságfok egyik legteljesebb megnyilvánulása. A nézés egyéni szabadság, és bármely nézésen kívüli szabadságba a leginkább tapintatosan beavatkozó, semmiképpen és semmit sem korlátozó tevékenység.

Vagyis ne szólítsunk fel senkit se a nézésre - önmagunkat se -, csak nézelődjünk, a természetesség eredendő állapotában. Ne csináljunk semmit, csak nézzünk, és akkor nézésünk *soha nem látott* ajándékokkal halmozhat el minket. Legyünk elégedettek az adott nézés-pozíciókkal, ne törjünk különlegességekre, kivételezettségekre. Lényegüljünk át totális nézéssé - figyeljünk kicsit befelé is -, zárjunk ki minden hiábavaló, más külső cselekvésformát. A fölöslegessé vált dolgaink meg mások nézésének prédájává válnak - persze csak akkor, ha mások is ugyanúgy, mint ahogy mi, felnőnek ehhez a szép feladathoz. Ám a végső cél természetesen csak az lehet - mintha most feltételeznénk bárminemű gyarló fejlődést, de ez csupán csak a látszat -, hogy végül csak a nézések maradnak mint nemes, háborítatlan, szabad, totális, autonóm állapotok. Az eszménységek eme szférájában aztán végre véglegesen és visszavonhatatlanul lehunyhatjuk a szemünket.

(A száználmas csapdahelyzet)

Elérkezett a pillanat: át kell lépni a tudati síkokra, magára kell hagyni az úgynevezett valóságnak nevezett szférát. Át kell lépni egy másik tartományba, lehántva magunkról ezeket a köznapi tereket és ezt a sze-

* Elhangzott a szentendrei Vajda Lajos Stúdió Pinceműhelyben 2016. augusztus 21-én, a kiállítás megnyitóján.

gényesen vánszorgó időt. Megérett a helyzet arra, hogy elmerüljünk a gondolatlanság petyhüdt borotvahabjában s hogy időnként felbukkanva lazán lebegjünk a piszkos politikai szindróma-terek fölött. Nincs már remény: minden hitel eljátszatott, minden tartalék kimerült, már nem kínál menekvést a kívülállás korábban kényelmesnek tűnő szemlélődés-státusa sem, amelyet furcsa közösségvállalási és kirekesztettségi kényszerek elegye tesz egyre fokozódón langyossá és elviselhetetlenné. Meg kell szabadulni a manipuláció, a góg, a hiúság és legfőként a tobzódó hatalomvágy szüntelenül csapdosó hullámveréseitől, le kell gyűrni az újra meg újra ránk törő keserőségek érzéseit, és nem adható további esély az egyébként ropant szimpatikus abszurdításoknak sem. Be kell látnunk a felugossy-tétel cáfolhatatlan igazságtartalmát: „az összefüggések között nincsenek összefüggések”. Így hát és/vizont nincs több esély és nincs más lehetőség. Valamifajta szemléletes csapda- vagy elcsépelte zsákutca-metaphorát kellene most előhalászni, de csak az juthat az eszünkbe a perspektívák végső lezáródásának e súlyos periódusában, hogy a helyzet pszeudomorfikus jelleggel idilli, akár egy lehangoló zsákutcában elhelyezett alattomos csapda meglelésének fennkölt pillanata. A tudati síkok ugyanis nem tárt karokkal várnak, csupán a magánzárkák barátságosságával. És onnan már nincs visszaút. Nincs visszaút, mert nincs miért visszatérni. Szánalmas feltételezés, hogy a tudati síkok az egy boldog, rózsaszín állapot – hát nem, csupán egy állomás, ahonnan az ismeretlenbe léphetünk tovább. De mi ez az ostoba fokozatosság-szerűség feltételezés? Mi ez az állandó önkontroll? Buta fontoskodás? Hogy hátha felrémlik rövidlátó lelki szemünk előtt valami optimális, elmentmondások nélküli társadalom- (milyen csúf ez a szó!) vagy állam-konstrukció? Mely önnön szükség-szerűségei által nem létező? Az egyetlen (végsősoron a csapdákkal tarkított zsákutcákon át vivő) kiút tehát a tudati sík, ahol nem tanácsolt a továbbképző tanfolyamokon való részvétel, kötelező és önkéntes alapon sem. Ám itt végre magunk lehetünk, nem csenget be senki, miközben a dolgunkat végezzük, nem telefonálnak és a postaládából sem kell kivennünk a szavatosságukat elvesztő leveleket. És nem érezzük végre a féltő társadalmi (pfuj!) gondoskodás megsemmisítő nyomását. Új, a jövőből eredeztetett emlékeink között, viszonylagos megállapodottságban mi magunk lehetünk az önmagunk felett gyakorolt, kíméletlen elnyomó hatalom.

(A művészetföldrajzi környezet)

A népnéyzás faragott oszlopain nyugszik a koporsó: az állam ravatalra emeltette magát. Kissé felemás az ünnep, de már-már beteljesülhet a megdicsőülés. Díszőrséget az ismeretlen tartótisztek és az adórendőrség jól álcázott buldogjai állnak. A kirendelt önkéntes gyászolók sorsaiban nyájas pártmunkások és kedves hatalombitorlók hullatják könnyeiket. A hallatlan biztonsággal lezárt, tüntetőktől megtisztított sírkert dülöngélő kriptái közül kézen fogva támolyognak elő a legitimizációs kísértetek: Sztálin, Hruscsov, Andropov, Brezsnyev, Rákosi – és kart karba öltve Fock Jenővel – a tömeg felé pártvezéri csókokat hintó Kádár, akit épp a gyászolók között észrevétlenül elvegyülő Gy. F. próbál elgáncsolni alig leplezett kárörvendéssel. (A Rajk-reinkarnáció kétségek között gyötrődik Péter Gábor mauzóleuma mögé bújva: na most akkor mi lenne a jobb, közjünk lövessen vagy ne?) Ám minden szándékot elsöpör az erre az alkalomra átalakított vízágyúkból szétterített váratlan virágosó. A célzott díszlövés után – néhány hajléktalan üdvözült mosollyal csuklik össze – a kegyelemteljes ünnep a lufieregetésben kulminálódik: a színes léggömböket – a gázhiány miatt – kiéheztetett békegalambok emelik a magasba. A gyászbeszé-

már nem érdekel a
DADA

egy 100 éves mókus is
érdekesebb mint a
DADA

feLugossy László munkája a dada-kiállítás anyagából

deket gyorsan lenyomják - csupán a Fidel Castro-dublőr lépi át a nyolc órás szigorú időhatárt -, Jecin például meg sem szólal, csak egy vodkásüveget emel jelképesen a magasba s merevedik meg, mint egy szabadságszobor, de gyorsan elviszik az óraműpontossággal érkező smaszerek. Az Élő adásban a Halál tévécsatorna riportere a bevételeket firtató keresztkérdéseit próbálja feltenni a temetőigazgatóság kormányzati és pártpénztári körökhöz közel álló képviselőjéhez, de az alkalmazott alig észrevehető szemvillanására a gyászhuszárok kiütik a kezéből a mikrofont és az operatőrre támadnak. Uraim, legalább itt és most ne, kérleli a civakodókat az egyik válságtáb jelentős munkásór-múlttal rendelkező aktivistája, de őt is lepisszegi az agitációs és propagandaosztály egykori, szigorúan népszerű, nevét a fémmegmunkálás megedzési folyamatából merítő vezetője, a hajdani segédszínész. Nem lévén már más program, a gyászolók megrendültséggel vívódó serege a sír felé kezd cihelődni, csak a koporsóval nem törődik senki, amely észrevétlenül a ravatalon marad - és a lemorzsolódottaknak, akik épp el akartak slisszolni, egy pillanatra úgy tűnik, mintha mindig is ott lett volna. Viszont a koporsó nélküli halotti menet meg időközben már a második kört teszi meg a temető mély kátyúkkal tarkított útjain: nem találják, mert nem találhatják meg a díszsírhelyet, amelyet a kormányzathoz közel álló kft. a rekordösszegű tender elnyerése ellenére elfelejtett kiásni. A harmadik kör után kissé tanácstalanul toporognak még a bejárat mellett, aztán elszórva a virágcsokrokat és egy-egy gazdátlanok tűnő síremlékre helyezve a koszorúkat eloldalognak. Még el sem hagyja az utolsó gyászoló a temetőt, az egyik Mauritiuson bejegyzett, valójában a VII. kerületi Nagydiófa utcában működő, jelentős titkosszolgálati múlttal rendelkező, ámde roppant tisztességesen tevékenykedő vállalkozás szempillantás alatt privatizálja a ravatalt, és miután jelentős összegű áfát igényelt vissza az adóhivaltól, pályázatot ír ki a lízingelésére. Tulajdonképpen senkinek sem tűnik fel, hogy „Bármikor bárkinek előnyös temetések, kombinatív gumibotázások és letartóztatások, pszichikai kényszerek és szívatások kedvezményel” ügyterületekkel vették jegyzékbe Last Minit Temetkezési Kft. új vállalkozását a pszeudo-temetés napján a cégbiróságon.

(Zárótétel helyett)

Jóllehet azt is hajtogathattuk volna órákig, hogy gázrezsó, virtuális síkokon és terekben a volt Kerepesi (ma Fiumei) úti temetőből jelentettük, a dadaizmus megszületésének, valójában a dadaizmus történetének és masszív fennállásának 100. évfordulóján, és Tristan Tzara-hívóként nagyon rokonszenvesnek találtuk magunkat.

SZABÓ-REZNEK ESZTER

Egy kiállítás képei: múzeumi modellek Európában

Ébli Gábor új, az idei Könyvhétre megjelent *Múzeumánia. Egy kulturális élménygyár európai modelljei* című könyvében¹ olvasóját egy hatalmas kiállításra hívja, amelyen a kiállított „műtárgyak” Európa múzeumai, a szerző pedig alapos, felkészült és kritikus tárlatvezetőként kalauzolja végig a látogatót. A könyv („kiállítás”) alapkonceptióját az alcímbe jelzett, egymás mellett élő állami, magán- vagy alapítványi fenntartású intézményi modellek és ezeknek a jelenkori művészethez való viszonya képezik, három nagy térbeli egységre osztva. Továbbírva a metaforát, a „kiállításról” tudatosan kimaradnak a párizsi, londoni múzeumok húzónevei – ezekről Ébli korábbi könyveiben lehet esettanulmányokat olvasni –, a centrumok helyett a periféria problematizálása kerül fókuszba. Az első egysége, az első „terem” Dél-Európa és a Mediterráneum múzeumait tárgyalja, a második Nyugat- és Észak-Európa intézményeit. Az első két egység keretet teremt és előkészíti a harmadikat: Közép- és Kelet-Európa intézményrendszerének feltárását, kritikus elemzését és egyben a könyv azon explicit szándékát, hogy „feltegye Kelet-Európát a múzeumi diskurzus térképére”.

A könyv az elmúlt öt évben publikált tanulmányok, előadások szerkesztett változatait gyűjti össze, az első két egységben egy-egy ország vagy város múzeumairól olvashatunk esettanulmányokat, az utolsóban már gyakoribbak a nagyobb régióon belüli komparatív elemzések, és jellemzően mindegyik tanulmányt a szerző egy-egy múzeumlátogatása inspirálta. A múzeum hatalom, állítja Ébli. Művészeti kánonok, városképek és (nemzeti) identitások alakítója. A római és athéni múzeumoknak saját antik örökségük

1 Ébli Gábor, *Múzeumánia. Egy kulturális élménygyár európai modelljei*, L'Harmattan, Budapest, 2016, 260 oldal.

sokszor bénító hatásával kell megküzdniük azért, hogy a kortárs térképre felkerüljenek, a katalánok saját identitást igyekezzenek építeni a spanyol múzeumi hálózatban, a nyugat-európai országok közül többen is a gyarmatosítás hagyatékát kell kritikusan újragondolják. A (posztszovjet) kelet-európai (kis) nemzetek előtt, ahol a „nemzeti érték [...] nem automatikusan része a szélesebb európai kánonnak”, és ahol mind az infrastrukturális fejlesztések, mind pedig az innovatív gyűjtési és kiállítási megoldások, a kortárs művészet kontextualizálása hiányos, *best practice*-ként állhatnak ezek a modellek. Izgalmas, alakuló térség ez, amelyből máris kiemelkedik a lengyel és a szlovén múzeumi hálózat.

A *best practice*-ek, a nemzetközi muzeológiai trendek reflektálatlan adaptálása ugyanakkor számost problémát vet fel. Ha újra visszatérünk az elején alkalmazott metaforához és egy kiállítás műtárgyainak tekintjük a bemutatott múzeumokat, számos „nagy”, közönségcsalogató nevet találunk: Frank Gehry, Zaha Hadid, Richard Meier – a sztárépítészek sora folytatható lenne. A forma egyre kevésbé mellékes, a múzeum épülete saját identitásán túl a városét is alakítja, és már önmagában kiváló kommunikációs eszköz lehet. A nyugati muzeológiában folyamatosan visszatérő probléma, hogy vajon a múzeum épülete – mint autonóm műalkotás – nem nyomja-e el a kiállított alkotásokat. Hát az egyéb funkciói (tudományos és multimédiás központ, kávézó)? Az alcímben szereplő *kulturális élménygyár* negatív konnotációja itt érhető tetten. Azonban egy-egy sztárépítész felkérése eszköz lehet arra, hogy Közép- és Kelet-Európa felhívja magára a figyelmet, miközben kérdés, hogy valóban fenntartható lesz-e az intézmény, és a gyűjteményével is ki tud-e vívni önálló szakmai pozíciót.

Részben ehhez, részben a (nemzeti) identitásépítéshez kapcsolódik a periférikus múzeumok másik visszatérő dilemmája: a saját anyag hazai része a nemzeti kánon fontos darabjai közül kerül ki, míg a nemzetközi része ingadozó színvonalú. Így ezek a múzeumok a lokális és nemzeti fontosságukon túl nem biztos, hogy nemzetközi relevanciára is szert tesznek. Kortárs tekintetben erre jó megoldás lehet a társulás: a L'Internationale hálózat négy közgyűjteményt – az eindhoveni, a barcelonai, a ljubljanei és az antwerpeni kortárs múzeumot –, illetve egy lengyel és egy szlovák alapítványt fog össze, így lehetőség nyílik kölcsönzésre, az egyes gyűjtemények ideiglenes hiánypótlására, és nem mellesleg a kelet-európai kortárs gyűjtemények is bekerülnek egyfajta nemzetközi mozgástérbe.

Klasszikus paloták, kortárs építészeti terek, bankok székhelyei, irodaházak, szállodák, rehabilitált ipari épületek – a múzeumi boonnak nincs vége, a kiállítási helyszínek mellett fenntartási stratégiáik is hasonlóan színesek az államtól a magánszférán, bankokon, vállalkozó családokon át különböző alapítványokig. Ébli Gábor társadalomtörténeti, urbanizációs, művészetpolitikai és -finanszírozási szempontokra is odafigyelő vezetése Európa kisebb, periférikusabb múzeumai között nemcsak a szakembereknek, hanem a múzeumlátogatóknak is nagy élmény. Amennyire a múzeum alakítja a teret és az identitást, annyira alakítja a múzeumot és kiállításait a fenntartók és kurátorok elképzelése. Ennek tudatában, az erre való reflektálással érzékenyebb, demokratikusabb viszony alakulhat ki látogató és kiállítás között.

AKI KANONIZÁLHATATLAN

*Bódis Barnabás kiállítása,
2016. június 16. – július 8.*

Minden csak a szavakon múlik, gyárthatunk új kifejezéseket, mondhatnánk azt, hogy Bódis transzlektikus, hogy stílusok kereszteződéseiben villantja fel gesztusait, hogy csupa átmenetek, áthatások pillanatnyiságából hoz létre műveket. Dicséretes, mennyire független a művészeti trendektől, stíluspluralizmusa egyfajta stratégia a szellemi szabadság megőrzése érdekében. A heroizáló, avantgardista romantika helyett mondhatnánk azt is, hogy dekonstruáló szellemben lebontja a modernista pátosz fenségességét, sőt a posztmodern modoros eklektikájának elegáns formalizmusa helyett újra a megformálás kohézióját támasztja fel. Az aktuális hibridizációt is felemlegethetnénk, de aki Barnabást ismeri, tudja, hogy minden gesztusa őszinte, és egyszerűen újrahasznosító és újrateemtő. Teremtő – ebben a neo-mediális, poszt-hibrid hibernációban kimerített technikai képvilággal ilyen kifejezést nem lehet büntetlenül használni. Tökéletlen, de hiteles teremtés, a disszonancia, a hiány, a félbemaradt vagy alig elkezdett gesztus egyszerre esztétikai szépség és morális tartalom, mert az esetlenség szépségét nem lehet modorosán csinálni, nem lehet technikailag kivitelezni.

Bódis Barnabás neokonstruktivista, lettrista festményeivel vált ismertté. A Magyar Műhely Galériában lebonyolított első kiállítását Kassáknak ajánlotta, áttételesen a nagy Mester munkái ihletették. Nyersen festett betűkompozícióinál már többször említettem a kassági képarchitektúrát. Rusztikus zsákvásznain a betűk esendő szépségükkel, ügyetlenséggel párosított líraiságukkal inkább képersekké váltak. Oda sorolhatók az orosz konstruktivizmus nyersen kivitelezett képeihez, akár csak Larionov primitivista, nagyvárosi folklór laktanyai és lakótelepi falfirkáihoz. Ennek ellenére nagyon maiak. Furcsa kettősség-érzetem volt a mozaikszavakból komponált nyers, de lírai megfogalmazású munkáknál, me-

lyekben a pop-art világa is visszacseng, hasonlóan a közép-afrikai vagy távol-keleti kézzel festett cégérekhez, ahol a nyugati reklámokat felhasználva a büfés bódékra, járműveikre felfestik kínálataikat. Durva szövésű zsákvászonra festett rusztikus képverseinek folytatása az elhasznált, olajfoltos vászakra, rongyokra felvitt festmények. Szinte érintetlenül, apróbb gesztusokkal, kiegészítésekkel hagyja érvényesülni a talált anyag szépségét. A mostani kiállításon a benne rejlő önkíró, konstrukcióktól mentes gesztusfestészet vált uralkodóvá. A kaotikus alapból antropomorfizált figurái szinte csak sejtetik az embert, de mégsem sematizált alakok, hanem saját gesztussal, mimikával rendelkező lények. Itt érdemes megemlíteni Henri Michaux gesztusból felsejlő figuráit, ahol a felvillanás egybeesik az eltűnés pillanatával, amikor az emberi ábrázolás inkább érzület. Önmagunk és a másik keresése, megidézése és képi szétzilálása. Majd a kaotikusból kiemelve kísérlet az összerakásra.

A gesztus, az indulat egyszerre romboló és építő energia, ezért Bódis Barnabás munkái jökor abbamaradt improvizációk, nyitott állapotban hagyott művek. Nincs tapintható bőr, nincs összefüggő, tapintható folt, ezért nincs védekező burok a külvilággal szemben. A festői gesztusok halmaza mégis rejtőzködés, mert csak a jelekben rejlő érzület által sejlik fel az alak. Elillanó ábrák, jelek halmazából olvasható arc. Képzetáramlások sora erősíti fel az arcteremtés-eltüntetés folyamatát. Ösztönös, önkíró gesztikulációkból sokszor csak pusztá benyomásként dereng fel az ábrázat. Mintha csak véletlenül, valamilyen hordaléktorlódásból fej keletkezne, és beidegződött asszociációs kényszerből emberi fejeket akar-nánk látni. A festmények színtelensége miatt a feketéből, szürkéből felsejlő fáradt vörös szín akaratlanul is szimbolikus hatással bír, kifakult vérnyom hatását kelti. Arnulf Rainer jó érzékkel használt fotóalapot végtelenen egyszerű gesztusaihoz, így gesztusjelei a test és arc kiegészítései, egybeforrt elemei munkáinak. Cy Twombly gyermeki egyszerűségű, de monumentális méretű festményeit és Henri Michaux tenyéryni maszatból kihámozott

groteszk arcait egyaránt említhetjük Bódis stílusának latens meghatározóiként.

Furcsa, de még Kondor Béla behálózott arcai is felderengenek, a feszes pókhálórajzolat helyett azonban az összekuszáló gesztusok, vonalnyalábok csupán a karakterjegyeket őrzik meg. Ámos Imre maszkyszerű arc-stili-

zálását tartom eredetnek, s ez a stilizáló, sematizáló megfogalmazás átöröklődik az ilyen végletes gesztusok által.

Bódis Barnabás művészete felfedezésre vár. Kívülállósága a csólátású hazai kortárs kritikának is köszönhető.

GAÁL JÓZSEF

MEGNYITÓBESZÉD ...ÉS VÍZIÓK

Herczeg Nándor kiállítása

2016. július 14. - augusztus 5.

A kiállításon 2008 és 2016 között készült munkáimat állítom ki. Nyolc év alkotói periódusának bemutatásával igyekszem szemléltetni művészetem változását, megújulását. Alkotói életutamon nagyon fontos szerephez jut a változásra való képesség, a mentális és spirituális fejlődés, a folyamatos lelki újjászületés.

A víz formája: hullámos, változó, aszimmetrikus. Anyaga: tükröződő felületek, tükör, folyadékok, üveg. A víz elemi ereje minden gazdagság és bőség forrása. A víz az egyik legfontosabb élettető elem. Eső, és tiszta ivóvíz nélkül nincs élet.

Víziók témakörben festett képeim által fel szeretném hívni a figyelmet a harmadik szemmel való látáslehetőség fontosságára. A harmadik szem a hatodik csakra területén található, más megfogalmazásban ez a hat érzékünk. Itt helyezkedik el a lélek, és itt található a karmikus feladatunk is. Munkáim szubjektív megközelítésben egyfajta lélekfestmények.

Látomásaim leképezéséhez, ábrázolásához a leghitelesebb megoldást a víz jelentette. Céлом az volt, hogy olyasmit ábrázoljak, ami szabad szemmel nem vagy alig látható. A hitelesség kedvéért materiális szereplőt választottam a képeimhez, a vizet. Rengeteg fényképet készítettem különböző helyszíneken vízfelszínekről, csobbanásokról. A festményeimen látható vízmotívumok részleteit, a különös formákat és figurákat felnagyítva tudtam érzékelni. Alkotás közben igyekeztem a szereplőket átlendíteni a hűen realiztikus ábrázoláson, megteremtve egy sejtelmes, misztikus atmoszférát.

A víz nélkül nincsen élet. Lehet teremtő és pusztító erő, sőt játékszer is. A vizek között többfélélt lehet meg-

különböztetni, ilyenek például a halhatatlanság italai: a gyógyító víz, az élet vize, a szentelt víz. Az ember életét végigkíséri a víz, sokarcú elem, amely bármelyik spirituális legendában megtalálható.

A szentelt víz születésétől a haláláig elkíséri az embert. A víz (a tenger) mindennek a kezdete és mindennek a forrása, amiből minden lehetséges forma megszülethet, és amibe minden megszületett forma egyszer visszatér. A víz nemcsak minden dolgok kezdete, hanem vége is, erről szólnak a világvégét elbeszélő vízőzónamítoszok. A víz szimbolikájának témakörébe a halálvíz-képzet mellett beletartoznak az 'ősvíz', 'az élet vize', a 'magzatvíz', 'az élet forrása' jelentések is. A vízi jellegű őskáosz ugyanis nemcsak az elnyeletés és a feloszlás helye, hanem a halálból való feltámadásé is, és így a halál vize a mítoszokban természetyszerűen válik az újjászületés közegévé. A víz egyszerre teremtő és romboló erő: ott van az élet kezdetén és végén, a Föld születésekor és a Föld pusztulásakor. Mivel a születés és a halál vize azonos, a vízbe való temetkezés a reinkarnációval kapcsolatos vallásokban is jelen van. A víz ábrázolása és szimbolikus megjelenése végigkíséri a művészet történetét. Platón szerint a teremtő a négy elemet, köztük a vizet használta a világ teremtésekor.

Az olajfestés technikája számomra az időtállósága, továbbá a színek változatlansága és a könnyű kezelhetősége miatt a legmegfelelőbb. (Lehet, hogy ebből a szempontból egy kicsit konzervatív vagyok.) Azok a dolgok érdekelnek, motiválnak, amelyek számomra ismeretlenek, feltáratlanok, szabad szemmel nem láthatóak (például: a transzcendentális világ) vagy alig észrevehetőek.

Képeim tematikailag egységesek, jelentős spirituális tartalommal felruháztak, megjelenítésben változatosak. Mindegyikben „lakik egy lélek”.

HERCZEG NÁNDOR

KIBER ÉDEN

Az Erdőszőlői Nemzetközi

Művésztelep kiállítása,

2016. augusztus 11. - szeptember 2.

A Block-Art Kulturális Egyesület által működtetett Erdőszőlői Nemzetközi Művésztelep idén 14. alkalommal rendezte meg nyári nemzetközi alkotótáborát, amelyen nyolc ország - Magyarország, Anglia, Japán, Franciaország, Németország, Lengyelország, Szlovákia, Izland - több mint 30 képzőművésze vett részt.

Az idei művészta­bor hívószava a *Kiber Éden / Syber Paradise* volt. A bibliai genezis­történet szerint az emberi lét eseményeinek kezdete egy a földi körülmények közt tökéletesnek mondható környezetben, a világmindenség Teremtője által ültetett kertben, az Édenben gyökerezik. Itt élte gondtalan életét az első emberpár. Itt esett kísértésbe és szegte meg az isteni tilalmat, szembefordulva ezáltal teremtőjével, és innen üzetett ki, elindítva/elindulva a homo sapiens történetének kiismerhetetlenül bonyolult és zaklatott útján. Mindenek kezdetén volt tehát egy tökéletes hely a Földön, ahol a Teremtő és a teremtett világ harmonikus egységben állt, ahol a lét nem volt fenyegetett és behatárolt. Ezt a békés harmóniát vetette el az Ember, amikor áthágva a törvényt - a tilalmat - saját utat választott magának, emberi történelmünk mérhetetlenül sok szenvedéssel, és halállal kikövezett gyötrelmes útját.

Napjainkban formálódóban van - vagy talán már meg is „teremtődött” - egy úgynevezett másodlagos valóság, a fizikai világunkban zajló eseményekből inspirálódó, de attól mégis jelentős mértékben eltérő „valóság”, amely egy virtuális térben, a kibertérben zajlik. Nap mint nap használjuk ezt a „teret”, amely olyannyira részévé vált hétköznapi életünknek, hogy helyenként már egybefolyik fizikai világunk valóság­tartalmaival.

Amikor a művésztelep hívószava megfogalmazódott, abból a feltevésből indultunk ki, hogy ha már egyszer van egy virtuális valóság, akkor lennie kell egy virtuális

Édennek is. Ennek a Kiber Édennek a felkutatására invitáltuk a művésztelepünkön résztvevő alkotókat. Igaz ugyan, hogy az „eseményhorizont” mögé nem látunk be, de feltételezhető, hogy ebben a virtuális térben tiszta lappal induló törté­néseket a „kísértő” még nem tudta meg­rontani, így azok hibátlanul és makulátlan tisztasággal fogadják az odalátogatókat. Emellett még arra is van remény, hogy alkotói munkánk során a konkrét fizikai világunk és a virtuális valóság mezsgyéjén húzódo ismeretlen területeket is fel tudjuk térképezni.

PIKA NAGY ÁRPÁD

Kerstin Franke-Gneuss

Josef Tihanyi

Dér Virág

HÍREINK

Augusztus 31. és szeptember 3. között rendezték meg az ELTE Bölcsészettudományi Karán a nemzetközi italianisztikai szervezet, az AIPI XXII. kongresszusát és a hozzá kapcsolódó tudományos konferenciát *La stessa goccia nel fiume - Il futuro del passato - Gli studi di italianistica nel segno della tradizione e della modernità* címmel. Ennek *L'avanguardia del secondo '900 e i linguaggi giovanili dopo il '68* című szekciója a 20. század második felének avantgárd és kísérleti törekvéseit, valamint a fiatal nemzedékek '68 utáni kulturális beszédmódjait vizsgálta főként lengyel, olasz és magyar kutatók előadásai kapcsán. A szekciót Puskár Krisztián, Szirmai Anna és Szkárosi Endre gondozta.

Szeptember 24-én ünnepelték a MODEM tízéves fennállását, aminek alkalmából kiállításvezetések, viták és kerekasztal-beszélgetések, filmvetítések és koncertek kaptak helyet a programban. Többek között Réz András tárlatvezetése a Vajda Lajos Stúdió történetét reprezentáló kiállításon, a Csinszka-Márffy kapcsolat összefüggésében kerekasztal-beszélgetés - Bódi Szilvia, Rochembauer Zoltán, Szkárosi Endre és Térey János közreműködésével -, a történeti avantgárd egyes kevéssé ismert kontextusairól, Nagy. T. Katalin beszélgetése Antal Péter műgyűjtővel (akinek gyűjteménye a MODEM állandó kiállításainak alapját adja), vagy éppen feLugossy László filmvetítése és performansza.

Szeptember 26-án *Európai Hidak 2016 Franciaország* című sorozatának keretében a MÚPA mutatott be francia-magyar irodalmi performansz-estet *Literárium Extra: Transzakció*

címmel. A műsorban Serge Péy (képünkön) és Chiara Mulas, Ladik Katalin, Sörös Zsolt, Szkárosi Endre, Papp Tibor, Nagy Pál, Magolcsay Nagy Gábor, Székelyhidi Zsolt, Berka Attila, Petőcz András, Székely Ákos és Szombati Bálint mutatta be munkáját vizuális/számítógépes/akció/hang/performansz műfajaiban. A távolmaradt Julien Blaine-t markáns video-munkái képviselték. Az estet a Spiritus Noister *Hey Migger!* című koncert-performansza zárta.

Október 14-15-én nagyszabású nemzetközi dada-konferenciát rendezett a Kassák Múzeum. A kapcsolódó művészeti események között az első nap estjén a Spiritus Noister (Ladik Katalin, Lenkes László, Sörös Zsolt, Szkárosi Endre) dadaista művekből és a dada előtt tisztelgő saját alkotásokból összeállított, *Dadarabok* című produkcióját mutatta be.

Idén ünnepli fennállásának 15. évét a Magyar Elektrográfiai Társaság. Ennek alkalmából a szervezet 62 tagjának munkáiból nyílt kiállítás a budapesti Próféta Galériában november 10-én, melyet Dóra Attila és Szombati Bálint nyitott meg.

November 16-án a Nyitott Műhelyben a Parnasszus lapszám-bemutatójának keretében Tábor Ádám költői estjét tartották meg a történeti visszatekintés vonatkozásában, ami alkalmat adott a magyar új-avantgárd első nagy hullámának, a hatvanas évek végi, hetvenes évek eleji underground mozgalom fontos mozgásainak felidézésére.

Fotók: Posztós János, Varga László

MUNKATÁRSAINK

FARKAS JENŐ

Irodalomtörténész, fordító, hét könyv szerzője. Kutatási területe a magyar-francia-román avantgárd, a magyar-román irodalmi kapcsolatok és a román irodalom története. Több alkalommal kutatott a párizsi Tristan Tzara-hagyatékban és magyar levéltárakban. Tucatnyi tanulmányt közölt róla és magyar barátairól.

GAÁL JÓZSEF

1960-ban született Tahitótfalun. Munkácsy Mihály-díjas festő, grafikus, szobrász, művészeti író, egyetemi docens. Szépirodalmi műveket is publikál.

GÉCZI JÁNOS

1954-ben született. Balatonalmádiban élő költő, szerkesztő. A Pannon Egyetem oktatója. Legutóbb megjelent verskötetét a Kalligram Kiadó adta ki, *Törek* címmel.

GERMÁN ÁGNES

1974-ben született Nagykőrösön. 2015 júliusától ír verseket. Írásai megjelentek az Irodalomismeretben, a Spanyolnáthában, a *Védtelen város* és *A megvéhéd Isten* antológiákban. A Jelenlét Irodalmi Kör aktív tagja.

HERCZEG NÁNDOR

1970-ben született Budapesten. A Magyar Képzőművészeti Főiskolán szerzett diplomát festészeti és tanár szakon. 1995 és 2016 között 16 önálló kiállítása volt. Munkásságát a következő kitüntetésekkel ismerték el: Derkovits-ösztöndíj (1997-2000), Hermann Lipót Díj (2002), Barcsay Díj (2003), Domanovszky Díj (2006).

MAGÉN ISTVÁN

1950-ben született Budapesten. Ismert képzőművész, rendszeres publicisztikai tevékenysége mellett elbeszéléseket publikál, könyveket illusztrál. *Isten a fegyvergolyóban* című regényét 2014-ben adta ki a Pont Kiadó.

MESTER GYÖRGYI

Budakeszin él, külkereskedelmi üzletkötő. Öt novellaskötete és folytatásos ifjúsági naplőregénye jelent meg az Ad Librum Kiadó gondozásában. Meséi angolul, németül, oroszul és olaszul jelentek meg.

NAGY ÁRPÁD PIKA

1950-ben született az erdélyi Erdőszentgyörgyön. A kolozsvári Ion Andreescu Képzőművészeti Akadémia festészeti karán diplomázott 1978-ban. A Rákospalotai Múzeum meg-

bízott vezetője Budapesten. Alapító tagja a MAMŰ Társaság Kulturális Egyesületnek és a Block Csoportnak.

NAGY ZOPÁN

1973-ban született Gyomán. Fotóművészként végzett Budapesten. Több műfajban folytat irodalmi tevékenységet. Számos önálló kiállítása volt, többek között Budapesten, Párizsban, Neubrandenburgban.

RŐCZEI GYÖRGY

1956-ban született Budapesten. Tanár, képzőművész, szerkesztő. „A művészet szabadságáért végzett kiemelkedő munkásságáért” többször megkapta az NIPP-díjat. *A sámán útján* című képregénye 1995-ben jelent meg.

STANKOVICS MARIANNA

A Pápai Petőfi Sándor Gimnázium magyar szakos tanára. Döbröntén lakik. Verset, kortárs irodalmi kritikát, helytörténettel kapcsolatos írásokat publikál.

SZABÓ-REZNEK ESZTER

1990-ben született Kolozsváron. Jelenleg a Szegedi Tudományegyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának doktorandusza. Kutatási területe a 19. század végi kolozsvári színház társadalomtörténete és kapcsolata a budapesti Nemzeti Színházzal.

SZKÁROSI ENDRE

(1952) költő, irodalomtörténész az ELTE magyar-olasz szakán végzett. 1978-83 között a *Mozgó Világ* szerkesztője volt, 1994-től az ELTE-n tanít irodalmat és művelődéstörténetet. Számos könyvet, lemezt, katalógust, videomunkát publikált, rendszeresen vesz részt nemzetközi fesztiválokon. Kutatói tevékenységének középpontjában az elmúlt évtizedek experimentális költészetének és intermediális művészetének kérdései állnak.

SZOMBATI BÁLINT

1950-ben született. Költő, képzőművész, művészeti író, a Magyar Műhely felelős szerkesztője.

WEHNER TIBOR

Író, művészettörténész. 1948-ban született Sopronban. Az ELTE művészettörténet szakán diplomázott. Kutatási területe a 20. századi, illetve a kortárs művészet, különös tekintettel a szobrászatra. Tanulmányai, cikkei hazai és külföldi szakfolyóiratokban jelennek meg. Szépiróként prózai műveket és drámákat ad közre.

A Halász Gedeon Központ

első kiállítása:

*A 65 éves MKB Bank gyűjteménye
a 200 éves kastélyban*

HALÁSZ
GEDEON
KÖZPONT

Megtekinthető:

2016. június 28. – 2016. december 31.

keddtől vasárnapig
10–18 óráig

A belépők ára:

Teljes árú: **800,- Ft**

Kedvezményes és 14 év alatt: **400,- Ft**

Kápolnásnyék,
Deák Ferenc
utca 10.
Halász-kastély

Szeretettel várja az érdeklődőket a kápolnásnyéki
Halász Gedeon Központ

- kiállítások
- konferenciák
- koncertek
- bérelhető terek és termek

Velencei-tavi Kistérségért
Alapítvány

2475 Kápolnásnyék, Deák Ferenc utca 10.
level@vtka.hu

magyar
műhely

MAGYAR MŰHELY művészeti folyóirat
Ötvennegyedik évfolyam
178. szám - 2016/4

Felelős szerkesztő: Szombati Bálint

Főmunkatárs: L. Simon László

Szerkesztők: Juhász R. József, Szkárosi Endre

Alapító szerkesztők: Bujdosó Alpár, Nagy Pál, Papp Tibor

A borító 1. oldalán ismeretlen fotós: *Tzara egy kiránduláson Zürich közelében*, 1920

A borító 4. oldalán Germán Ágnes *Kozmosz* című képverse, 2016

Tördelés:

Layout Factory Grafikai Stúdió

Nyomdai munkák:

mondAe Kft.

www.mondat.hu

Cím/Address:

H-1463 Budapest, Pf.: 823, Hungary

Tel./fax: +36-1-321-4757

Kiadja a Magyar Műhely Alapítvány

1072 Budapest, Akácfa utca 20.

Felelős kiadó: Szombati Bálint

Adószám: 18073946-1-42

Számlaszám: 10102086-09742602-00000000

ISSN 0025-0201

Előfizetési díj: 3000 forint/év

Egy szám bolti ára: 800 Ft

